

Zicht op de Romeinen in Velsen

Arjen V.A.J. Bosman

Military Legacy rapport 86

Zicht op de Romeinen in Velsen

Arjen V.A.J. Bosman

Versie 0.2

Military Legacy rapport 86

Dordrecht 2019

In opdracht van:
Stichting Oer-IJ

Administratieve gegevens

Projectnaam:	Zicht op de Romeinen in Velsen
Projectcode opdrachtnemer:	ML 247
Projectleider:	dr. Arjen V.A.J. Bosman (Military Legacy)
Uitvoering:	dr. Arjen V.A.J. Bosman (Military Legacy), m.m.v. drs. Monique Deege (Bureau Communiqué, Rijswijk)
Opdrachtgever:	Stichting Oer-IJ
Uitgevoerd in kader van:	Project Zicht op het Oer-IJ
Contactpersoon opdrachtgever:	Jos Teeuwisse
Periode van uitvoering:	november – december 2019
Plaats en jaar van uitgave:	Dordrecht 2019
Beheer en plaats documentatie:	Military Legacy, Dordrecht

Afbeelding voorplaat: Vogelvluuchtopname van de laatste fase van het Romeinse fort Velsen 1 aan de zuidoever van het Oer-IJ, met centraal het enkele scheepshuis en achteraan het dubbele scheepshuis (schilderij Graham Sumner).

Afb. 1. Contact tussen de Romeinen en Friezen ter hoogte van de monding van het Oer-IJ (tekening Bert Bus).

Inhoudsopgave

Administratieve gegevens	2
Inleiding	4
Hoofdstuk 1 Algemeen	5
Hoofdstuk 2 Voorbeelden van locaties met informatie over de Romeinen	11
Hoofdstuk 3 Locatiekeuze	20
Hoofdstuk 4 Informatiedrager en ontwerpen	34
Conclusie	44
Bronnen	45

Inleiding

Dit rapport bevat een haalbaarheidsstudie, ideeënschema en voorstellen voor de realisatie van het deelproject: *Zicht op de Romeinen in Velsen* binnen het grotere kader om meer aandacht te genereren voor het vergeten landschap van het Oer-IJ. Dit Oer-IJ is de meest noordelijke Rijntak, die momenteel grotendeels verland is. De geschiedenis van deze stroom gaat eeuwen terug. In dit rapport ligt de focus op de ca. twee generaties lange aanwezigheid van Romeinse militairen bij Velsen.

Het rapport zal ook voorzien in voorstellen voor locaties en opbouw. Dit is mede gebaseerd op een vergelijkend onderzoek naar relevante archeologische locaties en informatiecentra met betrekking tot de Romeinse tijd in Nederland en daarbuiten. Deze voorbeelden zullen eerst worden gepresenteerd om vervolgens de focus op Velsen te leggen.

Het rapport bevat geen compleet kostenoverzicht of planning. Deze zaken zijn afhankelijk van de definitieve keuze van het ontwerp en het budget is nog onbekend. Wel wordt een indicatie gegeven wat de mogelijkheden zijn.

Sleutelbegrippen

Ontwikkelen en borgen van informatievoorziening, Romeinen en Velsen, erfgoed, landschap Oer-IJ, landschap nu, gebruik landschap door de Romeinen (reden van verblijf), aanhaken op en uitbouwen van bestaande infrastructuur, aansluiting onderwijs / erfgoededucatie, aansluiting (natuur)toerisme, communicatie, Geopark Oer-IJ, Verhaallijn 'Militair Landschap', Oer-IJ icoon voor Romeinse tijd.

Afb. 2. Verbeelding van de cultuurschok van de eerste ontmoeting tussen de Friesen en Romeinen, in overigens iets te groot weergegeven galeien (tekening Bert Bus, afkomstig uit de strip *Malorix*)

Hoofdstuk 1. Algemeen

In het Plan van Aanpak (Teeuwisse e.a. 2015) staat als hoofddoel van het project *Zicht op het Oer-IJ* vermeld dat dit een initiatief is om het landschap te behouden en toegankelijk te maken als Geopark. Dat is zeer zeker geen eenvoudige opgave en vergt veel inhoudelijke kennis.

Daarnaast is er een tweede laag, die gericht is op het bijsturen, dan wel voorkomen van stedelijke uitbreidingen. Als vervanging dient meer expliciete aandacht voor (plaatselijk) belangrijke landschappelijke waarden. Dit standpunt past bij de ontwikkelingen binnen de regionale archeologie. In dezelfde lijn is in Velsen geacteerd na de laatste opgraving in het fort van Velsen 2 in 1997. Het vinden van tot dan toe onbekende sporen van het fort hebben er toe geleid dat het hele complex als Rijks beschermd archeologisch monument is geregistreerd (Rijksmonument 515772). Dit voorkwam de ontwikkeling van het *plan Zuiderscheg*, dat voorzag in de aanleg van een uitgebreid bedrijventerrein tussen de beide tunnels.

In de wereld van stedelijke en landschappelijk ontwikkelingen is het wel zaak de realiteit in het achterhoofd te houden. Derhalve is dit rapport zo opgesteld dat een eventuele Romeinen-informatievoorziening ook *stand alone* door zou kunnen gaan, mocht de rest van het Zicht op het Oer-IJ-plan niet of slechts ten dele uitvoerbaar blijken. Er is daarom bij de opzet van onderhavige rapportage voor gekozen om niet uit te gaan van andere onderdelen in het overkoepelende plan. Romeins Velsen is een Oer-IJ icoon maar heeft ook bestaansrecht zonder de andere elementen. Er is met reden voor gekozen om Velsen niet aan te haken bij de initiatieven voor de Romeinse Limes in Nederland, en de status van UNESCO werelderfgoed. Velsen ligt formeel buiten de zone van die min-of-meer rigide grens, en dateert grotendeels van voor de defensieve fase, die halverwege de 1^e eeuw n.Chr. zijn intrede neemt. Velsen is een typisch voorbeeld van het (nog) offensieve Romeinse Rijk.

Planning

De bouw -en de hele planning daarvan- van een informatievoorziening over de Romeinen te Velsen is sterk afhankelijk van de ambities van de stichting Oer-IJ, de keuze voor een specifiek ontwerp, de bouw van het ontwerp en plaatsing. Hoe grootser en meeslepender, des te langer duurt de realisatie ervan. Tevens zal rekening gehouden moeten worden met een traject van vergunningaanvraag t/m vergunningverlening.

Met betrekking tot het tijdpad zijn een aantal keuzes/keuzemomenten te definiëren. Dit zijn:

- keuze voor locatie,
- keuze voor de vorm van de visuele herinnering
- keuze voor partners
- keuze voor budget.

Het is aan de stichting Oer-IJ om aan te geven waaraan zij de prioriteit geven in de organisatie. Het is niet uitgesloten dat enkele keuzes samenvallen, of zo sterk samenhangen dat er sprake zal zijn van één keuzemoment. Uiteraard is de rapporteur genegen om de stichting ook bij dit proces bij te staan.

Budget

Een van de uitgangspunten in deze rapportage is dat de stichting en partners zelf verantwoordelijk zijn voor het verzamelen van het benodigde budget voor de realisatie nadat er keuzes zijn gemaakt over de vorm. Dit document beoogt voorstellen te geven vanuit de inhoud en legt minder de nadruk op kosten van uitvoering. Het is immers beter om eerst een realiseerbaar en inhoudelijk correct ontwerp te hebben alvorens daar een calculatie van de kosten aan te hangen.

Afb. 3. Het Oer-IJ gebied (zwart omlind blauw gebied) en de locatie van Romeins Velsen (rode stip) (naar Teeuwisse e.a. 2015).

Inhoudelijke kwaliteit

Het is zaak om de informatie over de Romeinen en Velsen zo te brengen dat het voor de geïnteresseerde leek aantrekkelijk is. Verder moeten er mogelijkheden zijn om verdiepende informatie aan te bieden voor bezoekers die dat willen. Voor beide kan gebruik gemaakt worden van de teksten zoals gepubliceerd in Bosman 2016. Dit biedt ruim voldoende keus en bevat een onderbouwde basis.

In het plan van aanpak (Teeuwisse e.a. 2015, 23-24) wordt aangegeven dat archeologische resten en plekken beter zichtbaar moeten worden. Dat is een volkomen terechte opstelling, maar dit is wel gebaseerd op tekst uit Belvédère uit 1997. Deze zijn meer dan 20 jaar geleden opgesteld en er zijn veel meer voorbeelden dan het aangeven in de bestrating, (gruwelijke) cipressen langs de weg van Valkenburg (ZH) en een mijlpaal in het niks. Het zijn loze markeringen in het landschap en dat is wezenlijk anders dan wat hier in Velsen vereist is.

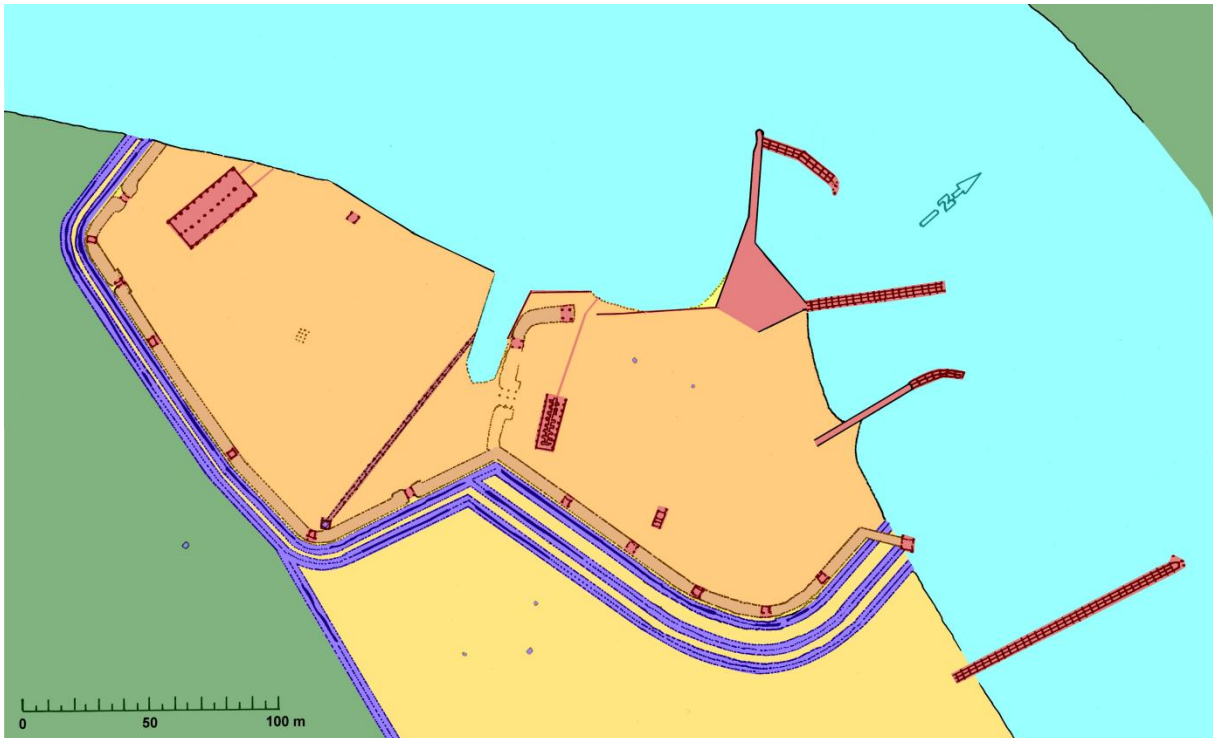
Het is daarom goed om helder te hebben wat preferereert: gestileerde markeringen in het landschap of 'beleefbaar' in de zin van natuurgetrouw. Binnen het gehele programma van het Zicht op het Oer-IJ is er geen dwang op één van beide, althans die zou er niet moeten zijn. Afhankelijk van de mogelijkheden ter plaatse en de bredere context waarin de informatievoorziening komt te staan, kan de afweging voor één van beide het best worden gemaakt. In dit stuk wordt daar een voorzet voor gegeven.

De focus van de informatie zal liggen op: de redenen voor de Romeinse aanwezigheid te Velsen; de locatiekeuze; de gebouwde objecten per locatie; de datering; het dagelijks leven; de contacten met

de lokale bevolking; de opstand van de Friezen en uiteindelijk het vertrek van de Romeinen uit Velsen. De specifieke inhoud zal in een later stadium worden uitgewerkt.

Afb. 4. De forten Velsen 1 en Velsen 2 aan de zuidelijke oever van het Oer-IJ (naar Bosman 2016).

Afb. 5. Fort Velsen 1 in zijn laatste fase, met binnen de oudste fase (rechts) een enkel en in de aanbouw een dubbel scheepshuis, beide met helling naar de oever (naar Bosman 2016).

Uitgangspunten

Met het voorgaande in het achterhoofd, kunnen de volgende uitgangspunten worden gegeven:

1. In het informatiepunt staan de Romeinse forten van Velsen centraal. Daarnaast zal enige informatie worden geboden over de achtergronden van de Romeinse aanwezigheid in de regio. Er zal ook aandacht worden besteed aan enkele andere belangrijke vindplaatsen, zoals Velsbroek B6.
2. De opzet van het informatiecentrum zal een laagdrempelig karakter hebben. Gestreefd wordt naar een zo breed mogelijke basis, met mogelijkheden tot verdieping van informatie voor wie daar behoefte aan heeft.
3. De informatie zal direct worden aangeboden in de vorm van afbeeldingen en teksten, maar daarnaast ook via QR codes. Deze verwijzen naar een website met meer verdiepende informatie en links naar andere locaties / instellingen.
4. Er wordt gestreefd naar een hufter-proof opzet door gebruik van duurzame materialen die gering onderhoud behoeven. Er zal met nadruk niet worden gestreefd naar een permanent bemande locatie, of één waar dagelijks een conciërge de deur opent en sluit. In het verlengde hiervan is ook geen ontwerp gemaakt voor een ruimte waarin originele vondsten zichtbaar zullen zijn. Er zal een verwijzing worden gegeven naar waar die wel te zien zijn, en eventueel wordt gebruik gemaakt van replica's. Het informatiepunt is een plek van verwondering en een eerste ontdekking.

5. Het benodigde budget voor de realisatie is voor zorg van de stichting Oer-IJ en haar partners.
6. De aanleg van een informatievoorziening over (een deel van) de archeologie van Velsen gaat NIET ten koste van eventuele archeologische waarden in de bodem. Graafwerk alleen voor de informatievoorziening ter plaatse van een Rijksbeschermd archeologisch monument wordt afgeraden.
7. De insteek is om het regionale bedrijfsleven te betrekken. De bouw in staal wordt geprefereerd vanwege de connectie met Tata Steel (de voormalige KNHS of Hoogovens). Tevens wordt een link gezocht met het Noordzeekanaal inclusief de haven van IJmuiden en de scheepvaart. Tenslotte wordt de link met het recreatiegebied Spaarnwoude, waarbinnen de beide fortlocaties van Velsen liggen, geaccentueerd.

Parallele projecten

In het begin van 2020 zal een aanvang worden gemaakt met de herziening van de Canon van Velsen, alsmede met de Onderwijs canon van Velsen. In beide speelt het verhaal van de Romeinen en Velsen een rol. Met de Romeinen begint immers de geschiedenis, met geschreven bronnen en kennen we de oudste plaatsnamen en zelfs persoonsnamen uit deze plaats en directe omgeving.

Bestaande informatievoorziening

Op het gebied van de informatievoorziening over Romeins Velsen is er een aantal initiatieven bekend. Het is zinnig om te zorgen voor verwijzingen hiernaar en/of samenwerking hiermee.

De eerste en meest uitgebreide is te vinden in Huis van Hilde te Castricum (Westerplein 6, 1901 NA Castricum). In de permanente tentoonstellingsruimte is er aandacht voor zowel de Romeinse forten van Velsen als de lokale Friese bewoning, inclusief hun belangrijkste heiligdom in Velsbroek (B6). Van zowel een Romein als een Fries is een pop als icoon opgenomen in de binnenste cirkel, om extra kracht bij het belang te zetten van juist deze periode voor de regio.

In het provinciaal depot voor bodemvondsten Noord-Holland, dat in Huis van Hilde gevestigd is, liggen de vondsten opgeslagen van het Romeinse fort Velsen 2, Velsbroek en vele inheemse nederzettingen.

De openingstijden van Huis van Hilde zijn:

Dinsdag t/m vrijdag 9.00-17.00 uur, zaterdag/zondag 11.00-17.00 uur

In het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden (RMO) liggen de vondsten van Velsen 1 (Rapenburg 28 2311 EW Leiden). Hier is door dit museum een claim op gelegd vanwege de vele houten voorwerpen. Het aantal tentoongestelde objecten en verdere aandacht voor Velsen 1 is hier echter minimaal.

De openingstijden van het RMO zijn:

Alle dagen 10.00 t/m 17.00 uur.

Te Velsen is door en op kosten van de gemeente Velsen een informatiepaneel geplaatst (langs fietspad De Ven). Het initiatief hiervoor is genomen door de oud-gemeentelijk archeoloog Wim Bosman. Nadat duidelijk werd dat met dit bord en deze locatie minstens veertien instanties en personen betrokken zouden moeten worden is het project stilgevallen. Daarna heeft Masja Gemser, eveneens van de gemeente Velsen, het project onder haar hoede genomen en heeft met een minieme hoeveelheid ruggenspraak en inspraak het project tot stand gebracht en is het bord

geplaatst naast de modelbouwvijver. Het staat ongeveer ter hoogte van de zuidelijke oever van het Oer-IJ waar het fort Velsen 2 gevestigd was.
Het informatiebord is vrij toegankelijk.

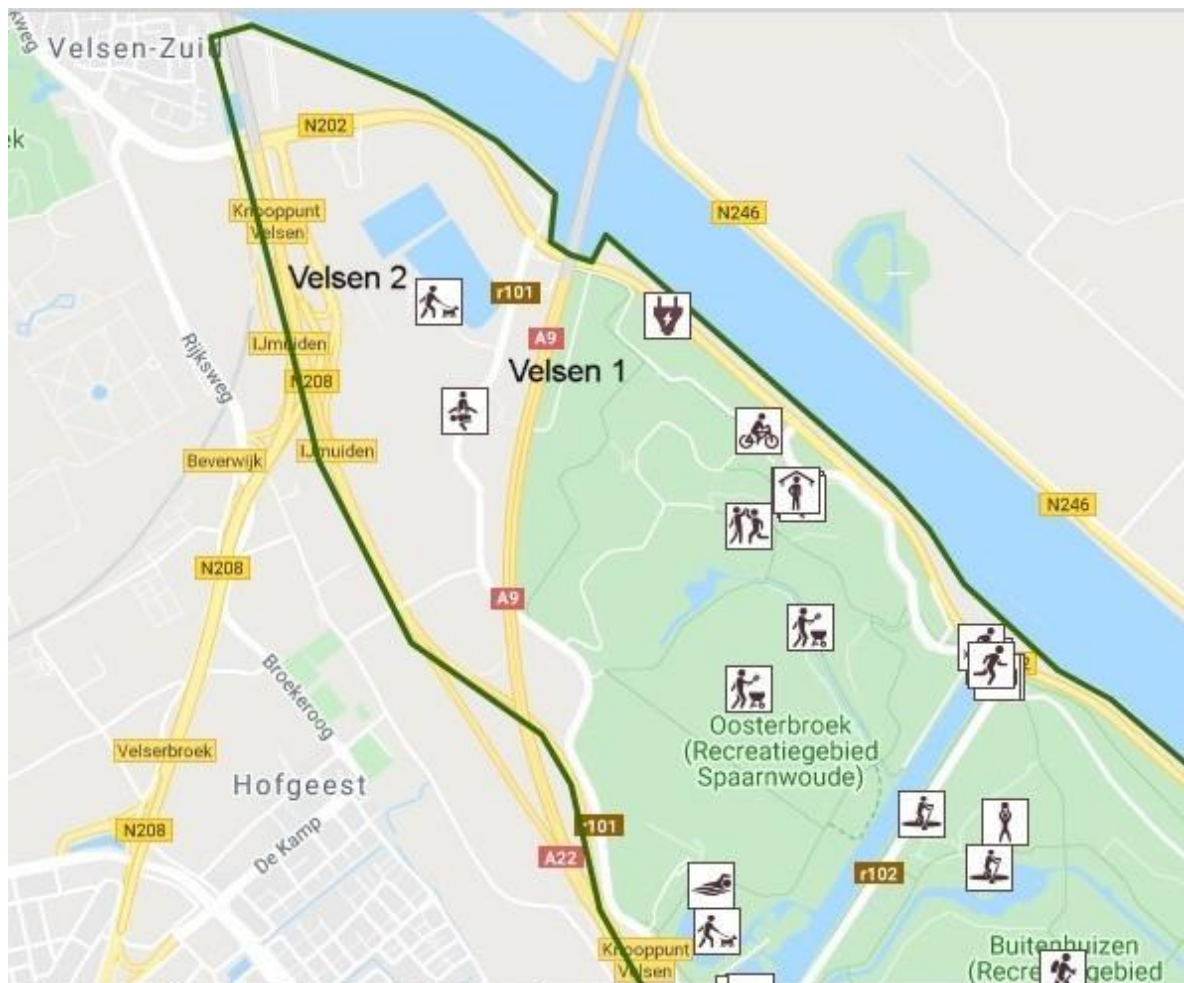
In het Recreatiegebied Spaarnwoude is de informatieboerderij Zorgvrij gevestigd (Genieweg 50, aan de R101, 1981 LN Velsen-Zuid). Vanaf het begin is hier naast aandacht voor het agrarisch bedrijf ook aandacht besteed aan de cultuurhistorie van de regio en met name dat van het recreatiegebied zelf. Ook is er geringe aandacht voor de Romeinen en Velsen.

Naast de boerderij is een pannenkoekenrestaurant.

De openingstijden van Zorgvrij zijn:

1 maart - 1 november: dinsdag tot en met zondag van 10.00 - 17.00 uur

1 november - 1 maart: woensdag tot en met zondag van 11.00 - 17.00 uur

Afb. 6. Kaart van het noordwestelijk deel van het recreatiegebied Spaarnwoude, opvallend is het ontbreken van informatie over de cultuurhistorie in dit deel. Wel kun je bij Velsen 1 iets opladen en bij Velsen 2 de hond uitlaten! (naar www.spaarnwoude.nl).

Hoofdstuk 2. Voorbeelden van locaties met informatie over de Romeinen

Voorbeelden in Nederland

Slechts zeer zelden zijn Romeinse bouwwerken of delen daarvan in onze contreien te bezichtigen. Het aantal daarvan dat een zelfde thema (schepen / havens) bevat, is zelfs nog kleiner. De spaarzame voorbeelden zijn het badhuis in het Thermenmuseum in Heerlen en delen van het fort *Traiectum* in DomUnder in Utrecht. Net over de grens ligt onder de O.L. Vrouwe-basiliek in Tongeren ook Romeins erfgoed van de stad *Atuatuca Tungrorum*, dat zichtbaar is gemaakt. In alle gevallen zijn dit delen van funderingen en/of vloeren. Het opgaande werk is hierbij gereconstrueerd in beeld en maquette.

De onder beschreven locaties hebben alle gemeen dat ze een herbouw kennen op (vrijwel) exact de locatie waar de Romeinen hun bouwwerk(en) hebben neergezet. Zo iets is in Velsen vrijwel niet mogelijk, zoals boven is aangetoond. De bezoeken aan deze locaties leverden wel inspiratie op voor de hierna te presenteren genoemde opties en ontwerpen, en waren zeker nuttig in het signaleren van uitvoeringsfouten die in dit project vermeden kunnen worden.

Matilo (Leiden-Roomburg, Zuid-Holland)

Op de locatie van het castellum is een opbouw gemaakt van de wal. Hiervoor zijn de grachten tot enge diepte uitgegraven. In de wal zijn op drie punten de poorten heropgebouwd. De torens bestaan uit een stalen constructie (onderhoudsvrij), waarbij per poort één toegankelijk is. Op de wal staan de obligate cipressen.

De oever van de (Oude) Rijn is geaccentueerd door middel van een plankier en een damwand. Over sloten is een paddenstoel achtige overstap mogelijkheid. Op de oever ligt een replica van een kleine platbodemschuit.

Afb. 7. Stalen poort reconstructies van *Matilo* (Leiden-Roomburg) , gebouwd door Damsteeg bv, Meerkerk (foto Military Legacy 2019).

Informatievoorziening is minimaal. De QR codes verbinden rechtstreeks met de nieuwspagina op de website. Bezoekers komen niets extra te weten over het beeld/bouwwerk waar ze op dat moment naar kijken! De QR codes zijn te laag gemonteerd, waardoor vuil en gemaaid gras ze bedekken. Midden in het castellum staat een informatiezuil bestaande uit vier uitgezaagde taferelen/objecten die betrekking hebben op het fort of de soldaten daarin. Niet alle informatieborden zijn hufter-proof. Alle lage bordjes zijn platgetrapt.

Afb. 8. Stalen informatieplaten te *Matilo*. Let op de slecht leesbare tekst en de té laag geplaatste QR-code (foto Military Legacy 2019).

Matilo is opgenomen in verschillende wandelroutes. Deze staan op het terrein aangeduid met paaltjes met logo's en nummers. Het is niet helder in hoeverre bij de wandelroute zelf informatie wordt verschaft over dit specifieke object.

De Hooge Woerd, De Meern (Leidsche Rijn, Utrecht)

Op de locatie van het castellum is ook hier een opbouw gemaakt van de wal. Maar hier is een ultra moderne draai aan gegeven met eigentijds design. Er zijn in de wal en binnen bebouwing diverse ruimtes gecreëerd. Zo is er een bemande ontvangstbalie, zijn er tentoonstellingsruimten (inclusief digitale informatie via beeldschermen). Ook zijn er diverse doe-activiteiten, waarvoor personeel wordt ingezet. Tevens is er een horecagelegenheid via een franchiseconstructie in gevestigd. Aan alles is te merken dat er een miljoenenbudget beschikbaar was voor dit project.

Afb. 9. De façade van De Hooge Woerd, De Meern (foto Military Legacy 2019).

Binnen in de tentoonstellingsruimte ligt het compleet geconserveerde schip De Meern-1, inclusief alle vondsten. Hierbij zijn spectaculaire houten gereedschappen, waarvan er ook voorbeelden zijn gevonden in zowel Velsen 1 als Velsen 2.

Afb. 10. Het schip De Meern-1, links en rechts enkele hierin gevonden schaven en trekzagen (foto Military Legacy 2019).

Fort Vechten, Bunnik (Utrecht)

Op de locatie van het castellum is ook hier een opbouw gemaakt van de wal. Deze wal is symbolisch weergegeven met behulp van een grijze betonnen rand. Op een aantal plaatsen zijn in brons afgegoten replica's van vondsten te zien. Deze variëren van aardewerk tot wapens en gereedschappen. Op enkele plaatsen is ook wat oorspronkelijk Romeins bouw materiaal en in het gereconstrueerde beton mee gegoten afval opgenomen. Gebouwen zijn met marmeren omlijsting in

de grond aangegeven. Een plaat met de naam van de ruimte erin gegraveerd, geeft de functie aan. 'Binnen' wordt bovendien aangegeven met grind i.p.v. gras.

Afb. 11. Reconstructie van een poort en wal te Fectio (Bunnik) met contouren van vondsten in beton en metaal (foto Military Legacy 2019).

De uitleg is minimaal. Twee beperkte informatieborden staan buiten het terrein, waarbij ze manen om stilte in acht te nemen, wat een interessant gebod is gezien het feit dat de snelweg A12 pal langs deze locatie loopt! Opmerkelijk is dat vanuit het naast gelegen Waterliniecentrum geen verwijzing is naar de reconstructie van fort (en houten wachttorens), ook al besteden ze wel enige aandacht aan de Romeinse tijd. Kruisverwijzing en afstemmen van onderlinge communicatie is essentieel voor een goed functionerende informatievoorziening.

Aardenburg (Zeeland)

Op de locatie van de westelijke poort van de Laat-Romeinse versterking van Aardenburg is een deel van het muurwerk in het dorp opnieuw opgemetseld. In het wegdek en de stoep is de rest van de poort in het plaveisel aangegeven. Hiernaast staat langs de stoep een informatiebord met een plattegrond van de opgravingsgegevens. Achter het bord is een klein deel van de gracht gegraven met een kleine plankier als brug. Aan de andere kant van de poort staat een lange bank met liggende panelen. De bank bestaat uit twee delen die onderbroken zijn door een maquette met reconstructie van het gehele fort van Aardenburg. Deze maquette is geheel van metaal, waarbij speels is omgesprongen met de soorten metaal. De wal inclusief torens en poorten is bijvoorbeeld van roestvrij staal, terwijl de binnen-bebouwing van ijzer is. Overigens is hier wel een punt van zorg dat door het niet bijhouden van het object mossen en zelfs gras welig op de maquette groeit.

Afb. 12. Panorama van een deels op gemetselde of in contouren in het wegdek aangegeven poort en wal te Aardenburg (Z) met banken met teksten en afbeeldingen en maquette van het complete castellum in metaal (foto Military Legacy 2019).

Op de liggende panelen zijn klassieke gedichten en hun vertalingen afgedrukt. Het is een combinatie met een dichtroute, die verder door de stad loopt. De trespa-panelen zijn echter wel verkleurd.

Colijnsplaat (Zeeland)

Daar waar de vorige voorbeelden op vrijwel exact dezelfde locatie staan als de Romeinse bouwwerken is dat in Colijnsplaat (noodgedwongen) niet het geval. De plaats *Ganuenta* is verzwolgen door de Noordzee en Oosterschelde. Hier is (bij benadering) op ware grootte een Romeinse tempel, gewijd aan de lokale godin *Nehalennia*, opgebouwd. Ook al is gebruik gemaakt van moderne bouwmaterialen, er is zo veel als mogelijk een natuurgetrouwe reconstructie voor ogen gehouden. Daarbij is origineel Romeins bouw materiaal, zoals dakpannen, gebruikt in de centrale vloer.

Pal naast het bordes van de tempel staat een groot informatiebord. Hierop is een reconstructietekening te zien van de plaats *Ganuenta* en de locatie van de tempel daarin. De bijgaande tekst is echter te klein weer gegeven. De QR-code werkt echter wel en geeft een verbinding tot de website van de stichting Nehalenniatempel.

Afb. 13. Reconstructie van de Nehalennia-tempel te Colijnsplaat (Z) en één van de vitrines binnen aan de wand (foto Military Legacy 2019).

De reconstructie is een particulier initiatief en met behulp van sponsoring opgetrokken. Heel subtiel worden de schenkers bedankt door middel van naamplaten op het bordes pal naast iedere zuil. De Rabobank wordt zelfs tweemaal bedankt! Opvallend is dat er zonder toezicht toch gebruik is gemaakt van originele voorwerpen in zeer goed afgesloten vitrines. Deze voorwerpen zullen regelmatig op hun conditie moeten worden nagekeken.

Domburg (Zeeland)

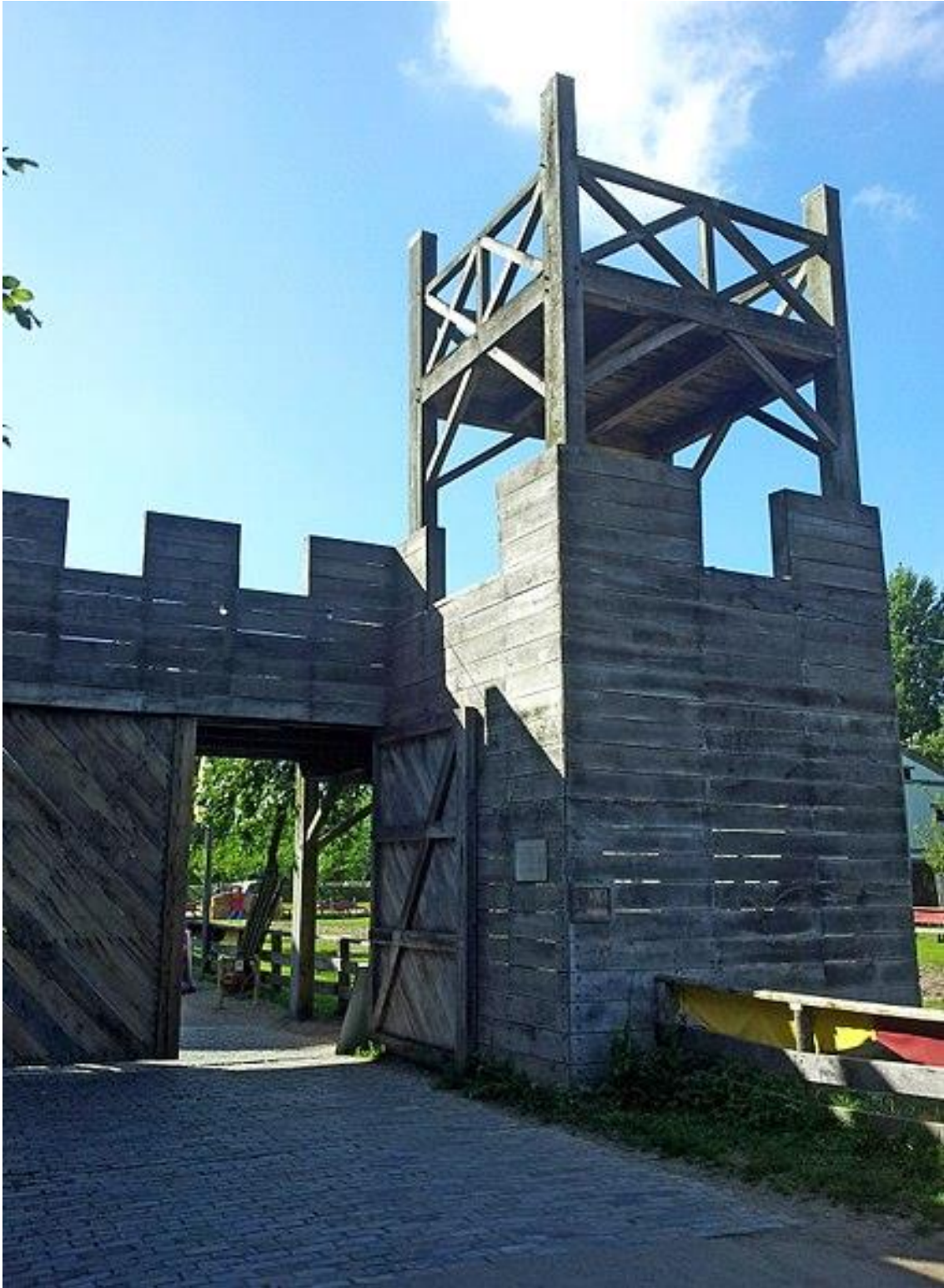
Naast Colijnsplaat is Domburg de tweede plaats waar aanwijzingen zijn gevonden voor de verering van de godin Nehalennia. In 1647 zijn op het strand bij Domburg de resten gevonden van een tempel. Hier geen complete reconstructie van gemaakt, maar wél is er een eenvoudige bank met daarop een bronzen beeld van de godin. Hier is duidelijk gekozen voor het gedenken van twee cultuurelementen in één, ook al liggen ze bijna 2000 jaar van elkaar verwijderd in de geschiedenis. Kunstschilder Piet Mondriaan heeft gewerkt in Domburg. Hij zocht de plaats bewust op vanwege de bekende Zeeuwse lichtinval. De bank waar het godinnenbeeld op geplaatst is, staat nabij het laatste duin voor het strand (aan de Nehalenniaweg en naast het Nehalenniahotel), is kubistisch van vorm en heeft de voor hem (in een latere fase van zijn carrière) zo typerende basale kleuren rood-zwart-blauw-geel. Op de zijkant is bovendien nog een gedicht aangebracht. De bank is gesignd: *Guido Metsers 1989*.

Afb. 14. De Nehalenniabank bij Domburg vanuit verschillende gezichtspunten (bron: internet).

Archeon (Alphen a/d Rijn)

In het archeologisch themapark Archeon zijn diverse Romeinse gebouwen en zelfs een deel van fort Valkenburg (ZH) gereconstrueerd. Ook is er een replica van een Romeins schip. Het park is vanaf het ontstaan met name bedoeld voor educatie en experimentele archeologie, zowel voor de belangstellende leek als voor de professional. Hier is voor het eerst daadwerkelijk op grote schaal in 3D gedacht en gewerkt. Op wetenschappelijke basis zijn reconstructies gemaakt, die naarmate de tijd vorderde wel steeds meer met moderne materialen en technieken uitgevoerd gingen worden.

Afb. 15. De reconstructie van poort en wal van Valkenburg in Archeon (ZH) (foto: C. Thunnissen 2016).

Voorbeelden in het buitenland

Petronell-Carnuntum (Oostenrijk)

In *Carnuntum*, (Petronell-Carnuntum is een gemeente in de Oostenrijkse deelstaat Neder-Oostenrijk, gelegen in het district Bruck an der Leitha) op 35 km ten oosten van Wenen in het huidige Oostenrijk is in de vroeg-Romeinse periode al militaire aanwezigheid. Aan het eind van de eerste eeuw is het uitgegroeid tot provinciehoofdstad, om een eeuw later de hoogste stadstatus te krijgen. Officieel heet het dan *Colonia Septimia Aurelia Antoniniana Carnuntum*. Nog diverse bouwwerken staan in meer dan alleen funderingen boven de grond. Na de Romeinse tijd is hier nauwelijks ontwikkeld, waardoor er Romeinse resten bewaard bleven in een gebied van ca. 10 km² tussen Petronell-Carnuntum en Bad Deutsch-Altenburg. Tegenwoordig ligt hier het *Archäologischer Park Carnuntum*. In dit park zijn er reconstructies opgebouwd. De meest recente ontwikkeling is echter een 3D-model dat als app in een smartphone gedownload kan worden. Hiermee is via het beeldscherm een zicht te krijgen op de Romeinse bouwwerken en het straatbeeld in de stad.

Afb. 16. De Carnuntum-app in actie, met in het beeldscherm links een gebouwde reconstructie en rechts de digitale variant (bron: www.carnuntum.at).

De voordelen van een dergelijk app zijn duidelijk. Er is geen in principe vernietigend archeologisch onderzoek nodig van de funderingen om vervolgens daarop herbouw of reconstructie te doen plaatsvinden. De locaties van de funderingen kunnen bijvoorbeeld via remote-sensing, zoals grondradar, weerstandsmeting en magnetometeropnamen in zicht worden gebracht. Om vervolgens daarop de digitale reconstructies op te bouwen. Gezien de afwezigheid van steenbouw zullen dergelijke technieken van vooronderzoek in Velsen helaas weinig resultaat bieden. Maar daarentegen is een digitale reconstructie wel realiseerbaar. Echter dit zou alleen voor Velsen 1 gelden, aangezien dit fort compleet bekend is. Voor Velsen 2 is dit vrijwel onmogelijk.

Xanten (Duitsland)

Qua schaal is dit, al decennia bestaande en hectares grote, archeologische park een waar fenomeen. De herbouw heeft plaatsgevonden op de locatie van de *Colonia Ulpia Traiana*. In tegenstelling tot de

hiervoor genoemde voorbeelden betreft dit niet een militair complex, maar een civiele stad, maar dan wel eentje van de hoogste categorie binnen het Romeinse rijk. Geen wonder dat hier dan ook een wal omheen is gelegd, met daarin zwaar beveiligde poorten. In de Laat-Romeinse tijd wordt het stadscentrum omgevormd tot een militaire versterking. Het waren roerige tijden!

Afb. 17. Reconstructie van de Haventempel in de Romeinse stad te Xanten (D) (bron: <https://apx.lvr.de>).

Het archeologische park Xanten (APX) is een zeer populaire attractie, met ca. 500.000 bezoekers op jaarbasis. Er is ruim voldoende voor elk wat wils, van de dagjesmensen, schoolklassen tot specialisten.

Deze locatie is extra interessant aangezien het aan een Rijnsoever lag. Al wordt helaas aan dit element juist minder aandacht besteed in het park. In het museum op het parkterrein (ter hoogte van de voorhal van het grote stedelijke badhuis), worden wel diverse vondsten getoond die uit de haven afkomstig zijn. De locatie van de haven is nu niet zichtbaar, een deel is zelfs in gebruik als parkeerterrein (*Am Rheintor Parking*).

Afb. 18. Reconstructie tekening van de haven naast de Romeinse stad te Xanten (D) (bron: <https://apx.lvr.de>).

Hoofdstuk 3. Locatiekeuze

Locatiekeuze in de Romeinse tijd

In afb. 4 is duidelijk te zien dat de Romeinen hun bases aan de zuidoever van de hoofdstroom van het Oer-IJ hebben gevestigd. Bij die locatiekeuze voor fort *Flevum* hebben destijds niet alleen strategische maar ook politieke en economische redenen meegespeeld om juist bij het huidige Velsen de forten te bouwen. In het boek *'Rome aan de Noordzee, Burgers en barbaren'* (Bosman 2016) wordt uitgebreid op deze redenen ingegaan. Samengevat hebben de Romeinen in de periode van campagnes ruimschoots gebruik gemaakt van vlootbewegingen, dit wordt na de consolidatie omgezet in patrouilles door middel van schepen in het waterrijke gebied van Nederland boven de grote rivieren (inclusief het Oer-IJ). De locatie van de havenaanleg is logisch: aan de hoofdstroom, in de luwte en op stevige ondergrond (de stroombedding van oudere fasen van het Oer-IJ).

Het fort ligt midden in een door de inheemse Friese bevolking druk bewoond en bewerkt gebied: de vruchtbare oeverzone van het Oer-IJ. Voor diverse zaken, zoals proviandering en informatie, zijn de Romeinen afhankelijk van de Friezen, die op hun beurt ook zullen hebben geprofiteerd.

Op 3 km ten zuiden van de forten van Velsen ligt het belangrijkste heiligdom voor de Friezen in de regio: Velsbroek B6. Het is gebruikelijk dat de Romeinen hun machtsbases zo dicht mogelijk bij rituele centra aanleggen. Hiermee versterken zij hun greep op het land en haar bevolking. Mogelijk was Velsbroek B6 tevens de zetel van de historisch bekende Friese 'vorsten' Verritus en Malorix, die na het vertrek van de Romeinen naar Rome trekken om hun verzoek om land terug te krijgen kracht bij te zetten. Zij wilden de fortterreinen weer zelf in gebruik nemen. De keizer besliste anders. Blijkbaar was toen de macht en uitstraling van de Romeinen nog voldoende om dat te bewerkstelligen.

Afb. 19. De locaties van de Romeinse forten Velsen 1 en Velsen 2 geprojecteerd op de huidige topografie (naar www.livius.org).

Zoals uit bovenstaande afbeelding blijkt, zijn de voormalige fortlocaties volledig ingepast in en opgebruikt door de huidige infrastructuur. De realisatie op de exacte locatie wordt dus een uitdaging en een kwestie van maatwerk, aangezien niet alle relevante grond meer beschikbaar is voor

ontwikkeling. Velsen 1 wordt volledig doorkruist door de Wijkertunnel (was mede een reden voor volledige opgraving) en Velsen 2 wordt deels doorkruist. Toegevoegd dient wel dat de contouren iets afwijken van de werkelijke locaties van de sporen (vergelijk afb. 4 met hierboven afb. 19).

Voorstellen voor locatiekeuze van de informatievoorziening in het huidige landschap

Voor de locatiekeuze van de informatievoorziening zijn enkele elementen van belang om mee te wegen. Deze hangen allemaal samen met de bereikbaarheid, de infrastructuur. Want zonder publiek heeft het immers geen zin om een inspanning als deze te plegen.

De eerste is de vraag: kun je er met de auto, bus en fiets komen? Indien een schoolklas een beoogde doelgroep is, dan bestaat deze uit minstens 30 kinderen. Dit betekent bij een verplaatsing dat er ruimte moet zijn voor minimaal zes personenauto's of één bus. Is het via andere vervoersmogelijkheden bereikbaar, bijvoorbeeld per fiets of lopend? Is er OV in de buurt? En mocht er een antwoord op deze vragen zijn: zijn er bouwtechnische zaken die hiervoor aangepast moeten worden?

Velsen 1

Door het westelijke deel van fort Velsen 1 uit de laatste fase, en de daaraan voorafgaande annex, rijden nu met hoge snelheid auto's van en naar de Wijkertunnel. Juist ter hoogte van de zuidelijke grachten van het fort begint het talud in de snelweg. De ruimte pal naast de tunnel is aan weerszijden voorzien van een ventweg waarover bij calamiteiten of werkzaamheden gereden kan worden en de Wijkertunnel kan worden bereikt vanaf de Amsterdamseweg. Tussen de tunnel en de ventweg is een groenzone. Dit gebied is in principe ontoegankelijk om veiligheidsredenen. Groepen bezoekers of de informatievoorziening zelf kunnen voor afleiding zorgen voor het verkeer van en naar de Wijkertunnel, hetgeen ongewenste gevaarlijke situaties kan veroorzaken. Deze optie valt daarmee eigenlijk direct af.

Afb. 20. Het gebied direct ten oosten van de Wijkertunnel, tussen de gele pijlen het terrein van panoramafoto afb. 21 (naar Google Earth, opname uit 2019).

Aan de oostzijde van de Wijkertunnel ligt een ondergronds (hoofdgasleidingen) en bovengronds leidingentracé (hoogspanning). Precies ter hoogte van het oudste deel van fort Velsen 1 houdt het bovengrondse deel van de hoogspanningsleidingen op om via met gestuurde boringen aangelegde

leidingen onder het Noordzeekanaal door te kruisen. Direct ten oosten hiervan ligt het complex van de VarioHippique bv manege. Hiermee is duidelijk dat hier nauwelijks ruimte is om binnen dit deel van het recreatiegebied Spaarnwoude iets te bouwen. De locatie bij de leidingenstraat is een *no go area*. De weilanden ten zuiden van de manege worden gebruikt voor het weiden van paarden.

Afb. 21. Panoramafoto van de paardenweide tussen de weg en het fietspad ter hoogte van Velsen 1 (foto Military Legacy 2019).

Er is in dit gebied één terreindeel dat eventueel wél geschikt is. Het betreft de driehoek die ingeklemd ligt tussen de weg en het fietspad pal ten noordoosten van het hoogspanningscomplex. Hier lagen ten tijde van het gebruik van Velsen 1 de uiteinden van links de Noordpier en rechts de Oostpier. Kortom, dit deel was onderdeel van de Romeinse haven.

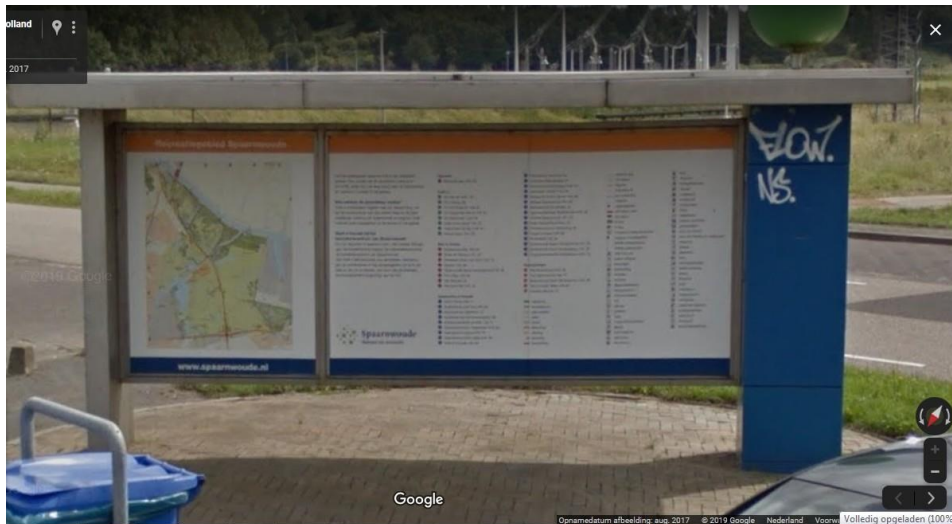
Tijdens veldbezoek d.d. 9 december 2019 is geconstateerd dat ook dit terrein door de naburige manege in gebruik is. Het hele terreindeel ligt ingesnoerd met banden en schrikdraad. Blijkbaar is het als paardenweide in gebruik. Ook is geconstateerd dat het oppervlak iets lager ligt dan zowel de weg als het fietspad.

De weg loopt kort voorbij de ingang van de manege dood (rechtsboven op bovenstaande afbeelding). Het fietspad loopt echter wel door. Ter hoogte van de afslag aan de Laaglandersluisweg (zie onder) is al een verkeersbord dat aangeeft dat de weg doodloopt op 650m na dat punt. De wegafsluiting is een eenvoudige rood/witte slagboom. Eventueel verkeer op de weg kan keren ter hoogte van de ingang van de manege. Hier staat echter wel dat het betreden van dat terrein verboden is voor onbevoegden. Het is de vraag of een autobus/touringcar dit punt kan bereiken. Maar niet uitgesloten is dat de weg bij tijd en wijle wel gebruikt wordt door paardenvervoer vrachtwagens.

Afb. 22. De parkeerplaats en achterzijde van het informatiebord naast de Wijkertunnel, met rechts op de achtergrond het gebouw van Rijkswaterstaat aan de overzijde van de Amsterdamseweg. Voor de locatie zie afb. 25 (naar Google Earth, opname uit 2017).

Direct aan de Amsterdamseweg ligt ten noordwesten van de Wijkertunnel een kleine parkeerplaats. Hier staat een informatiebord van het recreatiegebied Spaarnwoude. Hierop staat een plattegrond, overigens zonder aanduiding van het Oer-IJ of locaties van de Romeinse forten. Het is te overwegen om deze kaart aan te passen of uit te breiden met informatie over Romeins Velsen. Met name de achterkant van het bord wordt alleen bedekt met één grote foto. Aanpassing van het bord zal in overleg dienen te gaan met het Recreatieschap Spaarnwoude.

Afb. 23. De voorzijde van het informatiebord naast de Wijkertunnel, met op de achtergrond de hoogspanningsleidingen ten oosten van de tunnel (naar Google Earth, opname uit 2017).

Afb. 24. Detail van het informatiebord naast de Wijkertunnel, met Mathijs Deen (links) en de auteur (rechts) tijdens een interview voor het VPRO radioprogramma "Het Spoor Terug, De Friezen in opstand" (foto Jona Lendering, 2018).

Ter hoogte van deze parkeerplaats met informatiebord is de ruimte té beperkt voor welke opbouw dan ook. De uitstekende bereikbaarheid via de Amsterdamseweg en de Laaglandersluisweg is prettig, maar niet voldoende in dit geval.

Ook ten westen van de Wijkertunnel tussen de Laaglandersluisweg en de sloot ten oosten daarvan is de ruimte té gering. Deze ruimte gaat verder naar het zuiden over in een zone met natuurherstel. Dit is met name ter hoogte van de kruising Laaglandersluisweg en De Ven.

Afb. 25. Het gebied direct ten noordwesten van de Wijkertunnel; direct rechts van de gele letter i het informatiebord en links daarvan de parkeerplaats; tussen de gele pijlen het terrein van panoramafoto afb. 26 (naar Google Earth, opname uit 2019).

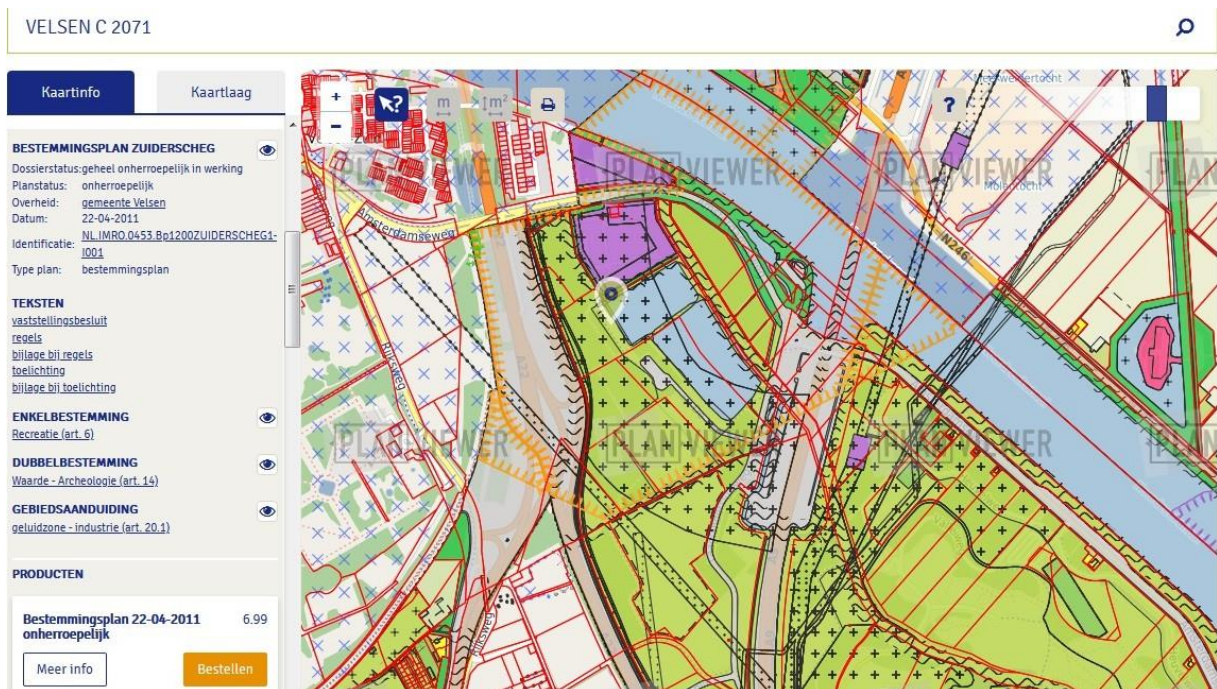
De enige plek met iets meer ruimte ligt ten zuiden van de kleine parkeerplaats, ten oosten van de Laaglandersluisweg en ingesloten door de werkweg van Rijkswaterstaat van en naar een betonnen dek boven de uitgang van de westelijke tunnelbuis. Door dit gebied loopt een ruitpad. De zendmast ligt buiten dit gebied, maar tussen de Wijkertunnel en de westelijke sloot parallel daaraan.

Hier is het echter niet de ruimte die voor een negatief oordeel over deze locatie zorgt, maar het inhoudelijke feit dat hier destijds de hoofdgeul van het Oer-IJ lag, en niet het Romeinse fort. Alleen met louter een keuze voor de Romeinse scheepvaart zou deze locatie acceptabel kunnen zijn (zie onder). Wel is het een voordeel dat deze locatie buiten de zone met archeologische waarden ligt, zoals aangeven in het bestemmingsplan Zuiderscheg. Deze zone is op onderstaande afbeelding aangegeven met de zone met rechtop staande kruisjes. De overige bestemmingen zijn recreatie (kleur groen is overeenkomstig met het grootste deel van dit gebied), bedrijven en industrie (paars), infrastructuur (grijs) en lichtblauw voor water. Een aparte serie van regels heeft betrekking op het dwars door het plangebied lopende dijktracé. Dit is de voormalige Velserdijk, de waterkering van het Wijkmeer en idem de zuidelijke dijk van de Noord Spaarndammerpolder. Deze polder is ontstaan na het aanleggen van het Noordzeekanaal.

Afb. 26. Panoramafoto van het mogelijk geschikte gebied direct ten noordwesten van de Wijkertunnel (foto Military Legacy 2019).

Zoals op de kaart afb. 27 zichtbaar is, is de hoofdbestemming recreatie, met een dubbelfunctie voor de ondergronds liggende archeologie. Zoals in de inleiding al is aangegeven, betreft het hier een Rijks beschermd monument ter hoogte van Velsen 2, dat doorloopt tot aan de contouren van fort Velsen 1 (op afb. 27 ten zuiden van de vijvers en tot aan de Laaglandersluisweg). Het is met name deze zone tussen de forten die als grotendeels onbekend geldt. Het is namelijk niet uit te sluiten dat zich hier ook bebouwing heeft bevonden of andere activiteiten zijn ontplooid op de zuidelijke oever van het Oer-IJ. Zoals boven gesteld beoogt dit project de archeologische resten intact te laten, hiermee zal dus rekening moeten worden gehouden met de uitvoering van het project, en de opties met zo min mogelijk (archeologische) bodembelasting.

Afb. 27. Het bestemmingsplangebied Zuiderscheg tussen de tunnels (naar www.planviewer.nl/kaart, vastgesteld in 2010/2011).

De beoogde informatievoorziening over de Romeinen en Velsen zal zeker de elementen natuur, cultuur en toerisme moeten verenigen. Het is hiermee helemaal in lijn met het bestemmingsplan.

Velsen 2

Ter hoogte van Velsen 2 staat het enige informatiebord dat betrekking heeft op het Romeinse verleden van Velsen. Het staat ten oosten van het fietspad De Ven ter hoogte van de noordwesthoek van de Modelbouwwijver (voor de locatie zie afb. 27 bij de 'druppel'). Dit water en dat van de naast gelegen IJbaan lenen zich in het kader van deze studie uitstekend als locatie. Beide liggen namelijk min of meer op de hoofdgeul van het Oer-IJ uit de Romeinse tijd.

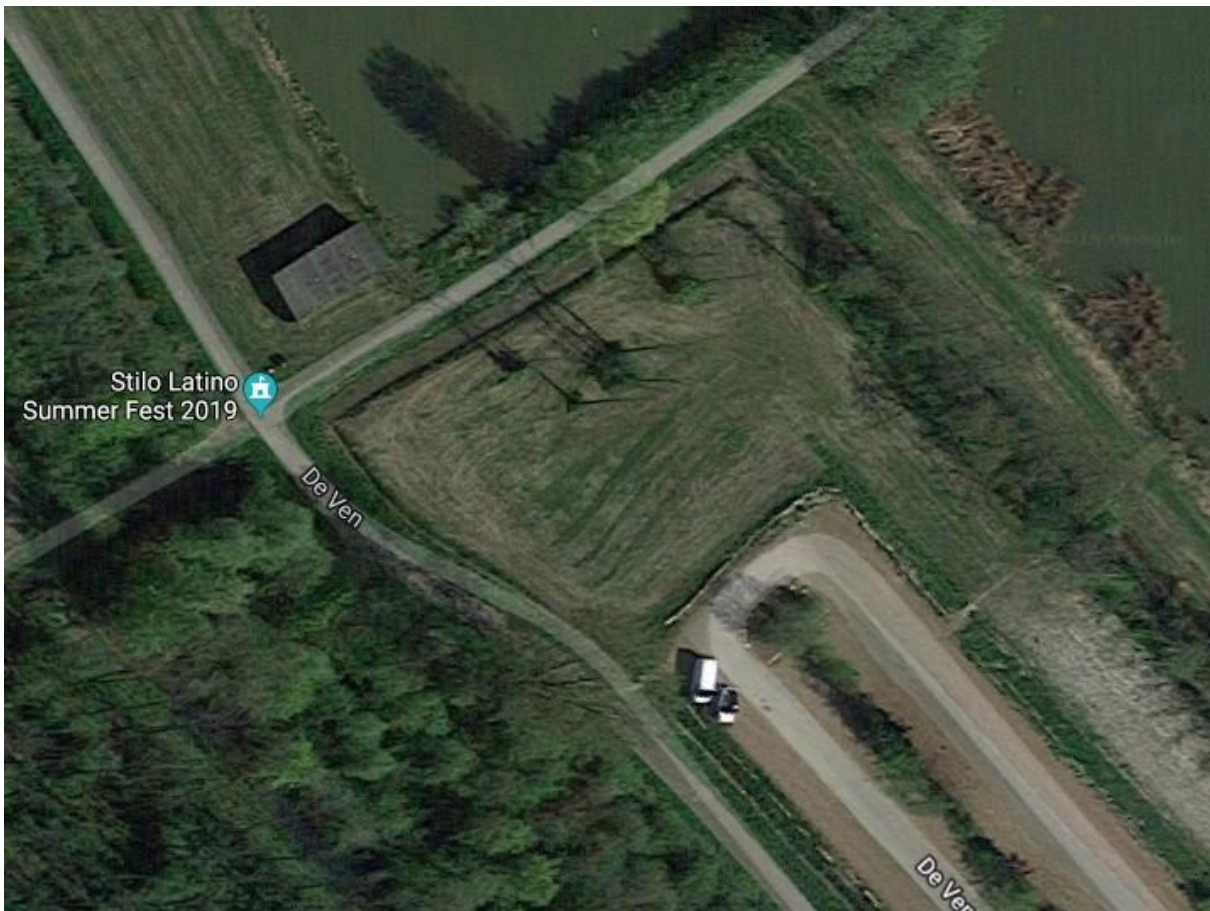

Afb. 28. De auteur naast het bestaande informatiebord over Romeins Velsen pal langs het fietspad De Ven tussen de Velsertunnel en de Modelbouwwijver (foto J. Hoevenberg, 2015).

Van de twee Romeinse forten is Velsen 2 het minst bekend. Ook al is deze locatie als eerste ontdekt, namelijk al in 1945. Er is relatief veel minder onderzoek uitgevoerd in vergelijking tot Velsen 1. Het fort Velsen 1 is compleet opgegraven. In Velsen 2 zijn slechts enkele 'kijkgaatjes' gemaakt. Het meeste werk is uitgevoerd tijdens de aanleg van de Velsertunnel in de jaren '50. Rijkswaterstaat bood destijds wat gelegenheid om vondsten te verzamelen en waarnemingen te doen, maar dat was grotendeels tijdens door hen gestuurd werk. Pas in 1964, 1970 en 1997 zijn reguliere archeologische opgravingen uitgevoerd. Waar de eerste twee opgravingen voornamelijk in de bedding van het Oer-IJ

zijn gesitueerd, is bij het laatste onderzoek ook een deel op de oever onderzocht. Hierbij is in het meest zuidelijke deel een restant gevonden van een wal en enkele grachten. Duidelijk is dat minstens drie bouwfases zijn uitgevoerd. Een helaas aan geen van deze fasen te koppelen spoor is aan het meest noordelijke uiteinde gevonden. Waarschijnlijk betreft het de fundering van een toren of poort. In de funderingskuil lagen drie planken waarbij er één via dendrochronologie gedateerd is op de winter van 42 op 43 na Chr. Dat is het jaargetijde voorafgaand aan de Romeinse invasie van Engeland! Het is niet vanzelfsprekend dat schepen vanuit Velsen de overtocht hebben gewaagd, maar het fort is wel te koppelen aan deze campagne. Ondanks de Brexit-politiek van dit moment is het een interessant element om in gedachten te houden dat er een connectie tussen Velsen en Engeland is. Het is -doordenkend in dit kader- ook een aantrekkelijke gedachte om de huidige scheepvaartverbinding tussen IJmuiden en Newcastle (GB) te gebruiken. Die plaats heeft eveneens een sterk Romeins verleden aangezien het pal aan de Muur van Hadrianus ligt.

Iets meer ten zuiden van het informatiebord ligt een parkeerplaats. Tussen de parkeerplaats en een houten loods ligt een perceel dat prima geschikt zou kunnen zijn voor de bouw van een informatiecentrum. De loods is afgesloten en vanwege het ontbreken van enige informatie is niet duidelijk waar de loods van ca. 10 x 4 m voor gebruikt wordt. De ligging pal naast de Modelvijver doet een verband tussen beide vermoeden. Indien de loods niet meer of sporadisch wordt gebruikt, is een vernieuwde of dubbelfunctie denkbaar als informatievoorziening over Romeins Velsen. In dit geval in een klassieke setting zonder herbouw van een iconisch object.

Afb. 29. Het gebied direct ten oosten van de Velsertunnel, het terrein ingeklemd door Modelbouwvijver, IJsbahn en parkeerplaats (naar Google Earth, opname uit 2019).

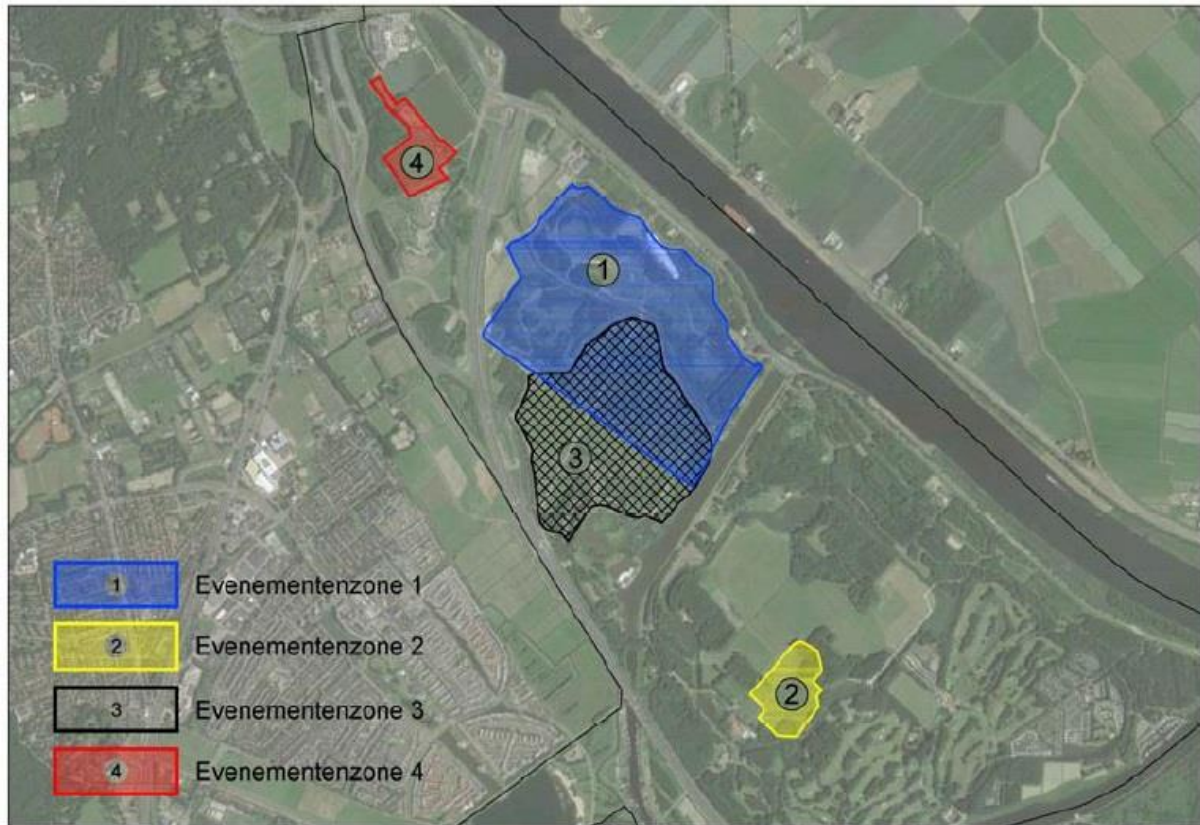
Afb. 30. Het gebied direct ten oosten van de Velsertunnel, het terrein ingeklemd door Modelbouwvijver, IJsbaan en parkeerplaats (naar Google Earth, opname richting noordwesten uit 2015).

Het terrein naast beide vijvers is in 2019 voor het eerst gebruikt voor een jaren 80-90 dansfeest. Hierbij zijn tijdelijke podia en tenten neer gezet. Het is onduidelijk of dit feest herhaald zal gaan worden en een vaste waarde wordt in het muziekaanbod in de regio.

Afb. 31. Foto van het 'We gaan terug' festival, 2 juni 2019, naast de Modelbouwvijver (foto Nieuwsblad IJmuiden).

Het hiervoor genoemde evenement past in het beleid van de gemeente Velsen om het terrein hier (evenementenzone 4) voor evenementen te bestemmen. Op jaarbasis zouden hier acht evenementen worden toegestaan, waar versterkte muziek te beluisteren valt door maximaal 10.000 bezoekers. Deze ambitie suggereert dat de feesten hier een terugkerende factor gaan zijn. Een mogelijke uitgebreide bouw van reconstructies van het Romeinse Velsense verleden zou gezien kunnen worden als een belemmering op de genoemde muziekontwikkeling.

Afb. 32. Plangebied in het Ontwerpbestemmingsplan Paraplubestemmingsplan Spaarnwoude – Evenementen, gemeente Velsen 2018. Het beoogde terrein ligt in zone 4.

Het is de vraag in hoeverre een eventueel Romeinse informatiepunt en de tijdelijke evenementen elkaar zullen bijten. Er is namelijk ook een mogelijkheid om de combinatie te zoeken. Stel dat de evenementen een meer permanent of op zijn minst repetitief karakter krijgen, dan is te overwegen om bijvoorbeeld de Velsense Romeinse vondsten die met muziek of ontspanning te maken te hebben, juist extra onder de aandacht te brengen.

Het is tijdens het veldbezoek (9 december 2019) opgevallen dat beide locaties Velsen 1 en 2 langs dezelfde provinciale fietsroutes liggen. Op de routepaaltjes zijn de knooppunten 3 en 95 te lezen.

Afb. 33. De fietsroutepaal ter hoogte van de ingang van manege VarioHippique bv; links in westelijke richting en rechts in oostelijke richting (foto Military Legacy 2019).

Afb. 34. De fietsroutepaal ter hoogte van Velsen 2, en linksachter de parkeerplaats aan De Ven (foto Military Legacy 2019).

Beide zijn onderdeel van de route *Rondje IJmond Veelzijdig, Fietsen langs historische buitenplaatsen, burchten & forten*. Het betreft een fietsroute met een lengte van 40 kilometer. Het startpunt ligt officieel in IJmuiden, maar de route is zo ingericht dat overal elders langs de route kan worden begonnen. Opvallend is dat in deze route al expliciet *forten* worden genoemd. Echter hier wordt vooral naar de forten van de Stelling van Amsterdam verwezen. Ongemerkt gaat men dus langs beide forten van Velsen 1 en 2. Het strekt tot aanbeveling om de maker van de route Landschap Noord-Holland in de beschrijving ook de ondergrondse resten op te laten nemen.

Afb. 35. Het zuidelijk deel van de fietsroute *Rondje IJmond Veelzijdig* (naar www.landschapnoordholland.nl). De route blijkt na het veldbezoek d.d. 9 december 2019 ter hoogte van Velsen 2 verkeerd te worden weergegeven. De werkelijke route staat in paars aangegeven.

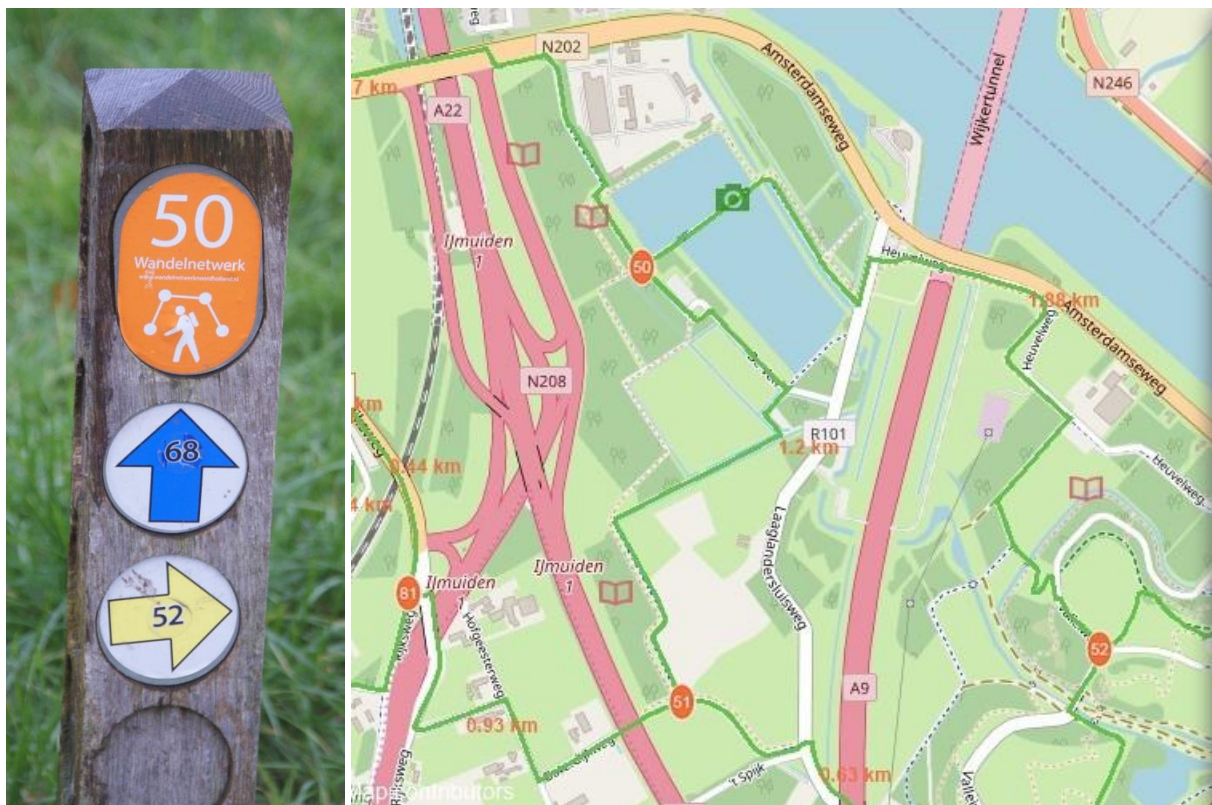
Aan de overzijde van het fietspad De Ven waar het hiervoor genoemde paaltje staat, staat een betonnen paddenstoel met richtingaanduiding binnen het recreatiegebied (hondendressuur op 0,1 km) en naar enkele plaatsen in de omgeving (Velsen-Zuid op 1,1 km en de andere kant op Haarlem op 4,1 km). Pal hiernaast staat een houten paal met de aanduiding van een wandelpad. Het betreft een kruispuntpaaltje uit een wandelnetwerk en niet zo strikt een enkele route. Het betreft het paaltje met de plaatsaanduiding 50. Interessant is dat via de op het paaltje genoemde website van wandelnetwerk Noord-Holland er wel een fortenroute wordt aangeboden, maar die is opnieuw weer alleen gericht op forten van de Stelling van Amsterdam, en met name de iets zuidelijker gelegen forten nabij Spaarndam. Bij het raadplegen van de website blijkt dat er wel aandacht aan de Romeinen besteed wordt. Op het kaartje staan open boekjes. Als hier op geklikt wordt verschijnt een woord of korte tekst. Op onderstaand plaatje staan er vier. De drie linker zijn van boven tot onder:

- Velsen II, Union Oil buis; Type: Archeologische vindplaats
- Castellum, Type: Archeologisch site
- Velsen II; Type: Archeologische vindplaats

De laatste en meest rechter verwijst naar: Velsen I - Noord Spaarndammer polder; Type: Archeologische vindplaats. Er is hier voor Velsen 1 en Velsen 2, de oude weergave van de vindplaatslocaties is hier niet van belang, enige inhoudelijke informatievoorziening:

Indien op de tekst wordt geklikt wordt er door verwezen en is er een directe link met: <https://collectie.huisvanhilde.nl>. Hier worden foto's van vondsten en opgravingen getoond. En zelfs een in 2014 opgenomen filmpje in het kader van het Odyssee programma, dat het uitwerken van oud onderzoek behelst. In dit onderzoekskader is ook aan Velsen 2 gewerkt. Wel is opvallend dat alleen het 'eerste boekje' op de correcte plaats staat. Overigens wordt daar naar de Union Oil buis uit 1982 verwezen, maar de getoonde foto is van het onderzoek in 1997 in de sleuf voor een PWN leiding. Het tweede 'boekje', zonder aanduiding van Velsen 2, staat op de locatie bij het huidige informatiebord. De meest zuidelijke aanduiding van het boekje, ligt té ver zuidelijk om Velsen 2 genoemd te mogen worden. Het meest rechtse 'boekje' ligt té ver naar het zuidoosten ten opzichte van de daadwerkelijke locatie van Velsen 1.

Te velde kan gebruik worden gemaakt van de speciaal hiervoor ontwikkelde app Wandelnetwerk Noord Holland. Dit is tijdens het veldbezoek d.d. 9 december 2019 niet getest.

Afb. 36. Het wandelpadpaaltje punt 50 en de kaart op de bijbehorende website (naar www.wandelnetwerknordholland.nl).

Bereikbaarheid

In alle hiervoor genoemde gevallen is de nabijheid van wegen en fietspaden vermeld. De enige nog te bespreken factor is de bereikbaarheid met het openbaar vervoer. De bereikbaarheid per spoor is moeizaam. Het dichtstbijzijnde NS station is Driehuis. Dit ligt hemelsbreed op ca. 2 km afstand van de beide fortlocaties. In werkelijkheid is de weg veel langer aangezien door het park Beekestijn gekronkeld moet worden.

Per bus zijn de locaties beter bereikbaar. Met name de buslijn 382 (IJmuiden-Amsterdam) stopt aan de haltes Velsen-Zuid, Parkweg en Velsen-Zuid-Laaaglandersluisweg. De eerste ligt iets dichterbij Velsen 2, de tweede iets dichterbij Velsen 1. De bus rijdt een regelmatige dienst. In de spits om de 10 minuten en minimaal eens per half uur. Het wordt verzorgd door Connexxion / RNet.

Afb. 37. Bushaltes ter hoogte van Velsen-Zuid (naar www.google.com).

Grondeigenaren

Er is binnen de looptijd van het onderzoek geen zicht gekregen op de daadwerkelijke eigenaren van de kadastrale percelen bij Velsen 1 en bij Velsen 2. Tijdens het veldbezoek op 9 december 2019 is daar in het geval van het bij de manege in gebruik zijnde perceel wel naar gevraagd, maar is geen eensluidend antwoord op gekomen. Geadviseerd wordt om bij de gemeente Velsen de eigenaren op te vragen van het perceel waar uiteindelijk de keuze op valt, indien de realisatie van de informatievoorziening zal plaatsvinden. En ook alleen voor desbetreffend perceel deze stap te zetten, om onduidelijkheid en onrust bij eventuele eigenaren te voorkomen.

Afb. 38. Friese grondeigenaren aan de overzijde van het Oer-IJ vanaf een toren van fort Velsen 1 (tekening Bert Bus, uit de strip Malorix).

Hoofdstuk 4. Informatiedrager en ontwerpen

De drager van de informatievoorziening moet een herkenbaar Romeins karakter hebben en een vorm die past bij de Vroeg-Romeinse periode waarin Velsen is gebruikt. Het bouwen in steen of beton is daarmee geen optie, aangezien dat nog niet gebruikelijk was in onze streken in de vroege 1^e eeuw n.Chr. Houtbouw, zeker vanwege het klimaatneutrale element, is wel een optie.

De Romeinen kenden het bouwen in staal nog niet. Echter uit diverse voorbeelden (zie onder hoofdstuk 3) blijkt dat het wel een aantrekkelijk bouw materiaal is om de illusie van houtbouw te wekken. Daarnaast kan het kosteneffectief zijn, juist vanwege het duurzame karakter. Bovendien is het een weinig onderhoudsgevoelig materiaal, dat uitermate hufter-proof is.

Er is nog een extra reden om aan staalbouw te denken en dat is de nabijheid van Tata-Steel (het voormalige KNHS of Hoogovens). De bouw in daar geproduceerde stalen elementen zou tot een vorm van sponsoring en wederzijdse promotie kunnen leiden. Een tweede element is dat ook op het Hoogovensterrein diverse zaken zijn gevonden die met de Romeinse tijd samenhangen. Zo zijn hier minstens twee boerenerven onderzocht waar Friezen hebben gewoond en gewerkt in de periode van het einde van de Romeinse aanwezigheid in Velsen tot en met kort daarna. Een interessant gegeven hierbij is dat bij dat onderzoek ook ijzerslakken zijn gevonden. Het bedrijf Hoogovens zou zo op 2000 jaar traditie kunnen bogen op deze locatie! Dit achtergrondverhaal rechtvaardigt dus de keuze voor metaal en biedt opties voor het betrekken van bedrijven voor sponsoring.

Het ambitieniveau zal sterk van invloed zijn op de inhoud en vorm van de informatievoorziening. Wordt het een paneel of gestileerd beeld in het landschap ('landmark') of een informatiecentrum? Bij de keuze is niet alleen de kostenpost voor de primaire aanleg van belang maar ook die van onderhoud na realisatie.

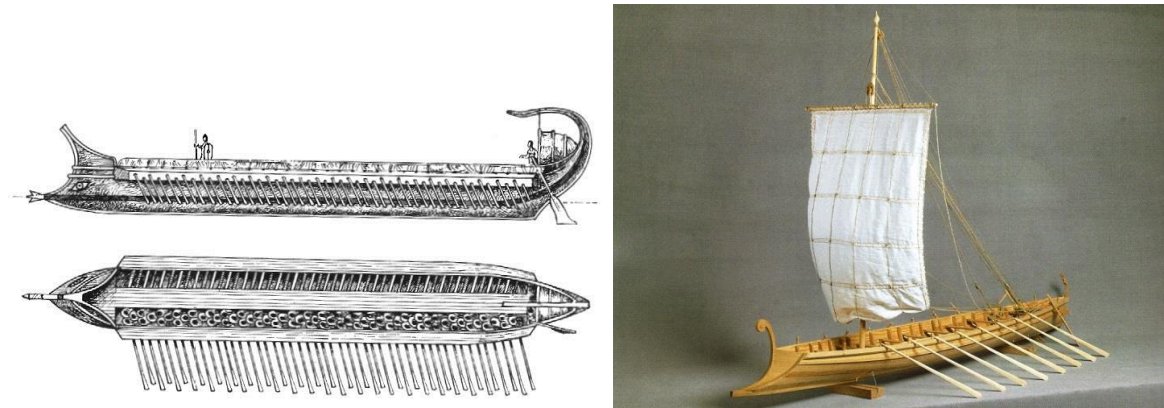
Ontwerp A

De meest simpele idee is het silhouet weergeven van een Romeinse *liburna* zoals die in de periode van Velsen is gebruikt op het Oer-IJ. In Haltern (D) is hiervan een varende replica gemaakt.

Afb. 39. Replica van een Romeinse *liburna* of riviergalei in actie (foto W. Huppertz, Haltern)

De schepen die op het Oer-IJ hebben gevaren en te Velsen aanmeerden, waren van dit model. Het betreft een (veel) kleinere versie van de zogenaamde *lubernica*. De *lubernica* is de klassieke versie van wat ook wel bekend staat als galei. Het had meerdere lagen met roeiers, waarmee ten eerste hoge snelheid werd bereikt en ook buitengaats mee gemanoeuvreerd kon worden. Twee lagen roeiers werd een *bireme* genoemd, met drie rijen een *trireme*.

Afb. 40. Links: De zeewaardige klassieke *bireme* en rechts: de riviergalei *liburna* (beide beeldcollectie Military Legacy).

Met ca. 10 tot 20 achter elkaar in één dek geplaatste roeiers was de *liburna* beduidend kleiner, maar door de kortere lengte ideaal om op rivieren en binnenwater te opereren. Ook kustvaart is niet uit te sluiten, zeker wanneer ook het zeil werd ingezet. De bemanning van de *liburna* is naast roeier tevens in te zetten als marinier. Bovendien was er een mogelijkheid om vanaf het schip wapens in te zetten zoals de *scorpio* (grote kruisboog), pijlen en slingerkogels. Om de Romeinse argumenten kracht bij te zetten hoefde dus niet per se aan land gegaan te worden.

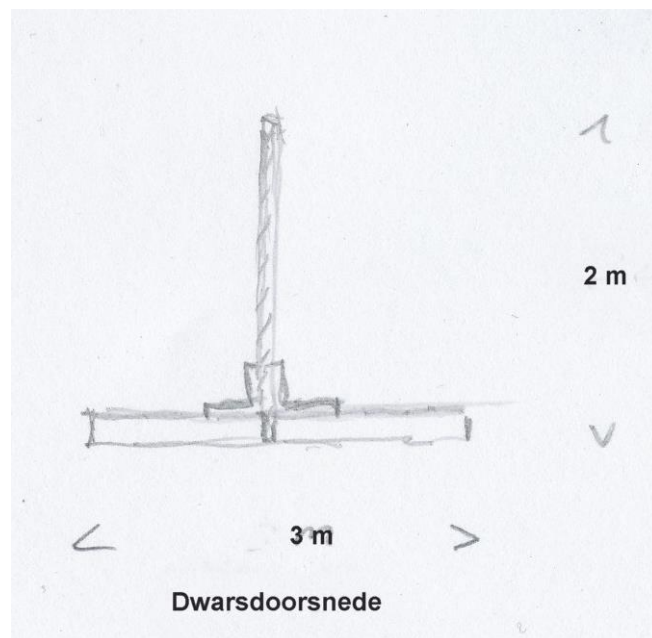
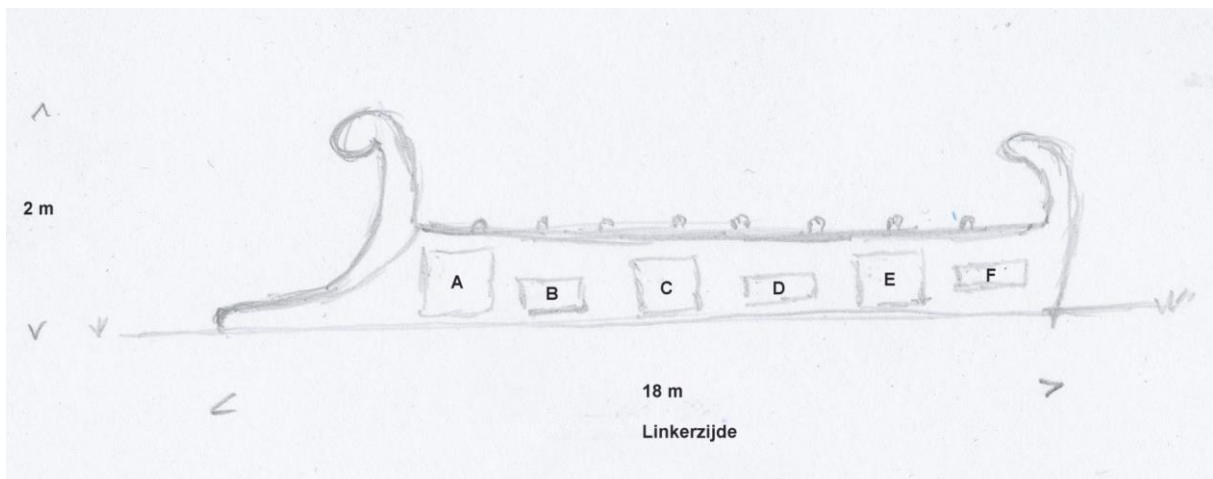
Zo'n schip of het silhouet daarvan is een prima basis om het verhaal van de Romeinen en Velsen te brengen. Er is een directe link tussen het maritieme verleden van de locatie met de huidige inrichting en status van de gemeente. Het Noordzeekanaal, in feite een opvolger van het Oer-IJ vervult nog steeds een belangrijke verbinding tussen Amsterdam en de wereld. De iets verder naar het westen liggende haven van IJmuiden, en zeker de regio van de IJmond hebben ook hun directe raakvlakken met de Romeinse havens van Velsen. De nadruk op het scheepselement als drager voor de informatie is evident.

Het ontwerp kan een stalen silhouet zijn van een *liburna* waarop diverse mogelijkheden tekst, afbeeldingen en informatieverwijzingen (bijvoorbeeld QR-codes) kunnen worden aangebracht. Naar het voorbeeld in *Matilo* (Leiden-Roomburg, zie afb. 8) kan de stalen plaat worden doorboord of geëtsd om de teksten in de diepte aan te brengen. Nadeel hiervan is dat wijzigingen niet mogelijk zijn. Of de teksten en afbeeldingen worden op aparte platen op het scheepsilhouet aangebracht. Voordeel is dat hierbij wel mogelijkheden tot wijziging of vervanging zijn. Een QR-code zal naar een website doorsluizen waar de extra informatie wordt gevonden.

Afb. 41. Romeins galei-deel gereconstrueerd in fort Vechten ten behoeve van kinder-activiteiten. Het is iets meer dan een silhouet, met zitbanken en roeispanen. De aanwezigheid van schilden op de scheepswand berust op fantasie (foto Military Legacy 2019).

Ontwerp A - Scheepssilhouet

Afb. 42. Potloodschets ontwerp A, een *liburna* silhouet op vlakke ondergrond (tekening Military Legacy 2019).

Het stalen scheepssilhouet is 18 m lang en 2 m hoog. Het is een stalen plaat die gemonteerd is op een bodemplaat. Op de wand is aan iedere zijde ruimte voor minstens zes panelen, waarop tekst en afbeeldingen worden aangebracht. Ter aanvulling zal een QR code worden aangebracht met een link naar een website.

Ontwerp B

In Velsen 1 konden door middel van grondsporen de contouren van drie scheepshuizen worden vastgesteld. In de oudste fasen van Velsen 1 heeft steeds een enkel scheepshuis gestaan, waarin één *liburna* ondergebracht kon worden. In de laatste fase van het fort is dat een dubbel scheepshuis geweest, waar er twee naast elkaar konden liggen. Dergelijke scheepshuizen zijn bekend uit het Middellandse zeegebied, waar ze steevast in steen zijn gebouwd. De enige voorbeelden uit de noordelijke streken zijn die van Velsen en Haltern-Hofstatt (D). In de laatste plaats stond een gebouw dat bestond uit een serie van acht geschakelde scheepshuizen. De afmetingen van de enkele scheepshuizen van Velsen zijn beide ca. 20 x 6 m.

In Velsen zou zo'n enkel scheepshuis herbouwd kunnen worden. Eventueel in combinatie met het hiervoor beschreven simpele ontwerp van een schip in het interieur ervan. Voor het scheepshuis zijn twee opties: geheel gesloten of als een open loods, waarbij alleen een dak op staanderpalen wordt gezet. Het geheel zou in staal gebouwd kunnen worden. Dat levert ten eerste een duurzame bouw op, en heeft tevens de al eerder genoemde connectie met Hoogovens. Een ander voordeel van skeletbouw is dat er niet diep gefundeerd hoeft te worden. Iets wat onwenselijk is op een Rijksbeschermd archeologisch monument.

Een in dit kader vermeldenswaardige reconstructie is die van een neolithisch huisje op het duin bij de AWZI in de Harnaschpolder. Het betreft hier uitsluitend een houten skelet van een huis, dus ook een open bouw. Maar dan ook zonder een dakconstructie. Alle infovoorziening is er in de vorm van borden en kubussen in het landschap verwerkt.

De gesloten versie houdt in dat er een deur in komt die afgesloten is, en dagelijks of minstens regelmatig geopend moet worden. Dat geeft direct de mogelijkheid op minstens een twee-maal-daags toezicht. Een permanent bemande ruimte is ook mogelijk maar daarvan zal de kostenafweging gemaakt moeten worden. Bij (semi-)permanente bemensing is het mogelijk om faciliteiten aan te brengen zoals toiletgroep, inclusief voor gehandicapten en/of baby verschoonplaats. Daarnaast kan ook een los (duin)watertappunt gemaakt worden.

Indien er sprake van bemensing gaat zijn, dan is de vraag in welke uren dat zal zijn. De uren zijn overigens het best met de seizoenen te verschuiven. In de zomermaanden is er het meeste toerisme en tevens zijn de schoolactiviteiten die zich buiten afspelen ook vooral in het late voorjaar. Tevens is de vraag wat voor persoon of personen dat moeten zijn? Welke mate van achtergrondkennis is vereist? Bij wie zijn ze in dienst? Het heeft de voorkeur géén vrijwilligers in te zetten tenzij het niet anders kan. Professionele krachten geven een professionele uitstraling aan de locatie en zijn een grotere garantie op vaste openingstijden.

De capaciteit van het scheepshuis is van belang. Het moet bezoekers moet kunnen herbergen ter grootte van één touringcar/autobus. Dit is iets meer dan 50 personen; dan wel een schoolklas van ca. 30 kinderen. De afmetingen van de bouw en de eventuele indeling van de binnenruimte moet hiermee in overeenstemming zijn.

Optioneel is de aanleg van sanitair indien die voorzieningen niet in de buurt zijn of anderszins in een reisprogramma kunnen worden opgenomen. Met sanitair komt er een eis van aanleg van riolering. Het is de vraag of aangesloten kan worden op een bestaand systeem of dat nieuwe aanleg noodzakelijk is. In dat laatste geval is het de vraag of dat te verwezenlijken is met de bestemming van Rijksbeschermd archeologisch monument. Een veel gebruikte oplossing voor niet hoeven graven in archeologische grond is het ophogen. Echter dat levert hier ook een bezwaar dat de locatie bij Velsen 2 op het Romeinse havendeel in het Oer-IJ ligt. Hier zijn aantoonbaar (zie opgravingen in 1964 en

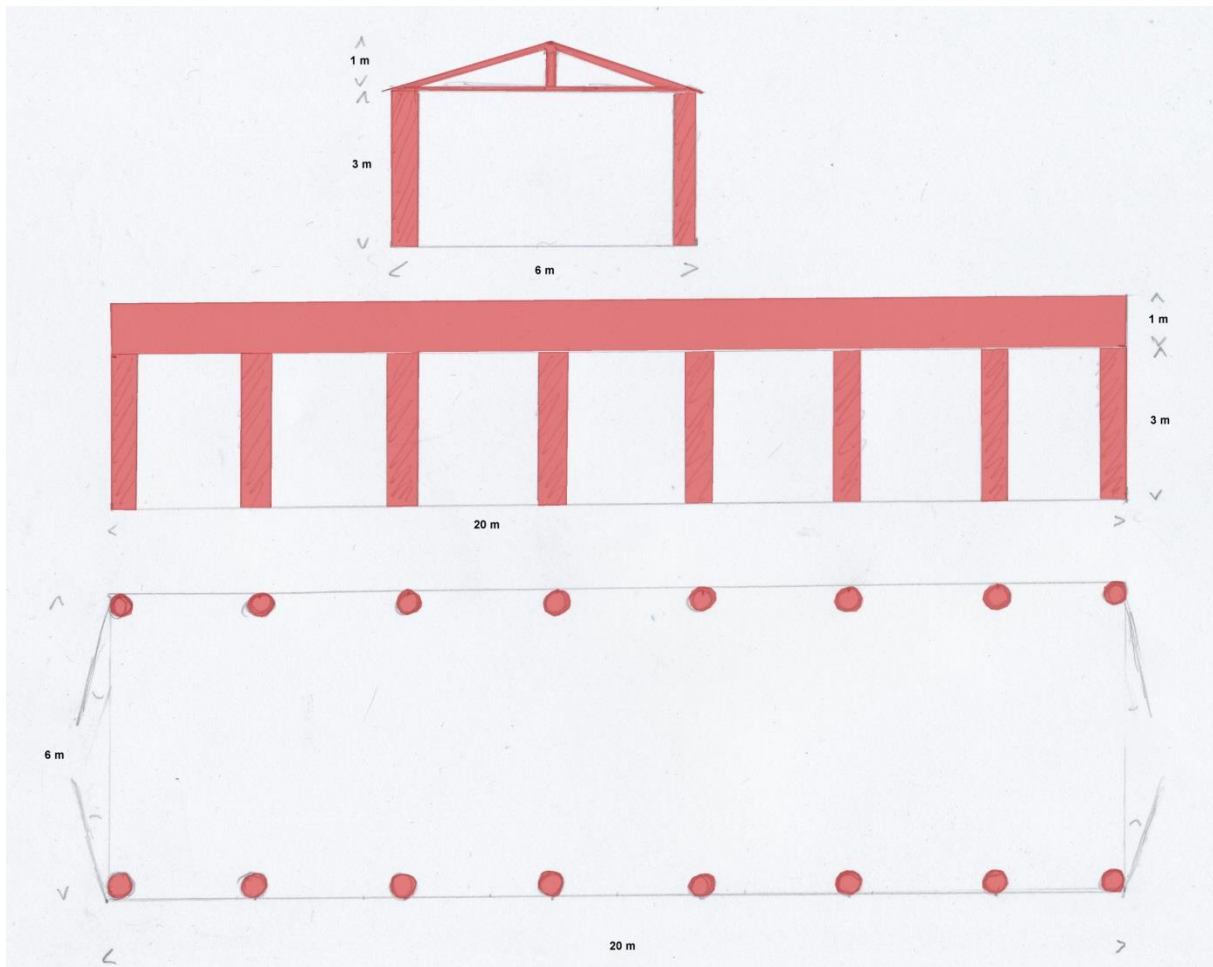
1970) diverse houten, leren en andere voorwerpen van uiterst zeldzaam vergankelijk materiaal ontdekt.

Bij een gebouw is er automatisch een inrichting nodig. Het is de vraag hoe de inrichting zal gaan zijn. Is dit met vitrines en vondsten (in replica of origineel)? Zal de informatievoorziening alleen via borden met tekst en afbeeldingen gaan of zijn er ook audiovisuele zaken die apparatuur (en onderhoud) behoeven?

Als direct gevolg van een meer uitgebreide inrichting komen ook elementen als verlichting, elektra en verwarming. In dit natuurgebied is het ook goed te denken aan duurzaamheid. Elektra kan bijvoorbeeld zelfstandig worden gewonnen middels op het dak geplaatste zonnepanelen.

De vloer zal onderdeel zijn van de opbouw op staal. Hier kunnen platen worden neergelegd, die in principe een zo gering mogelijke (archeologische) bodembelasting genereren. Houten vlonders zou een optie kunnen zijn. Vanwege de kleiige grond ter plaatse van dit deel van Velsen is een bodembedekking ook buitenlangs het gebouw te prefereren. Of minstens een pad tot aan de toegang.

Ontwerp B - Scheepshuis

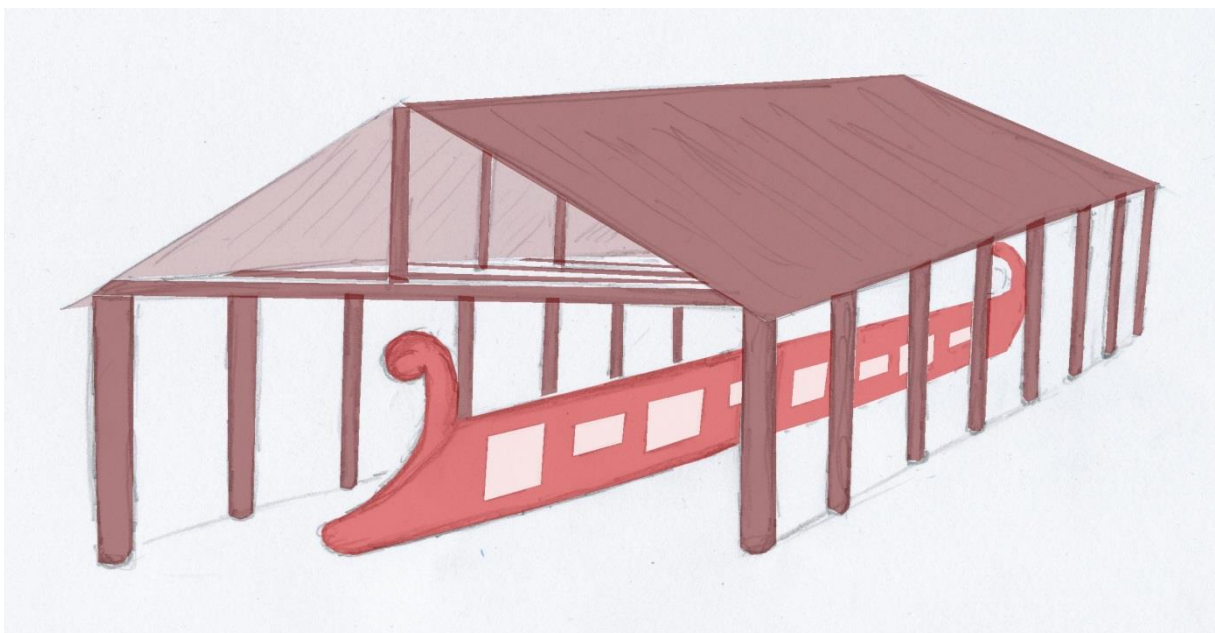
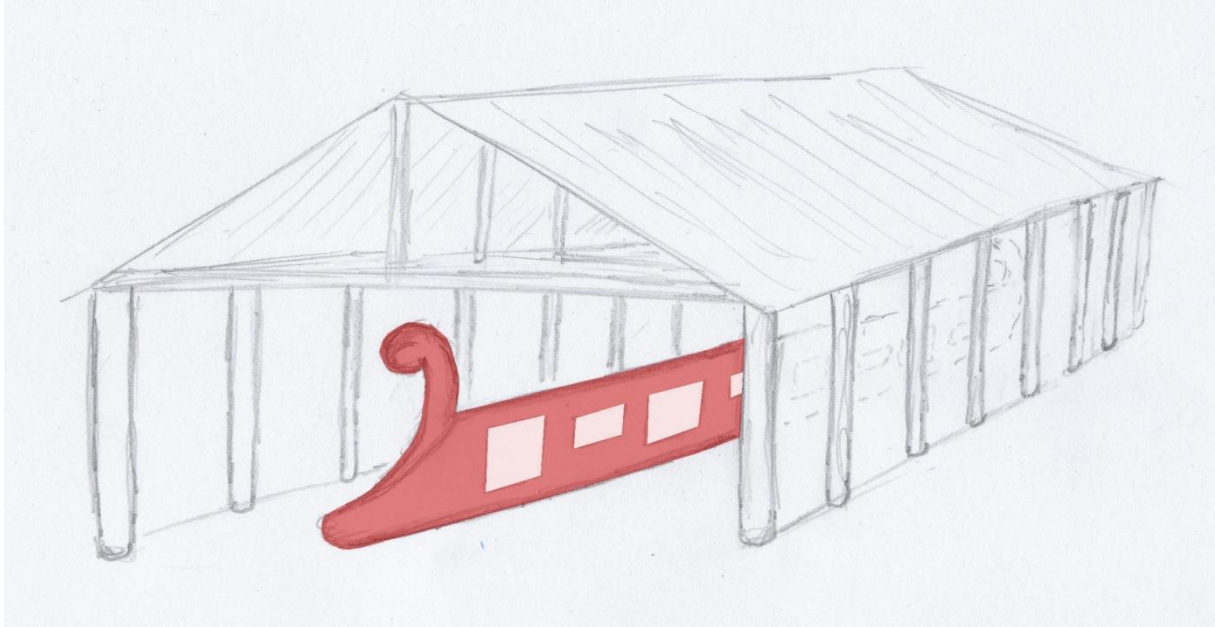
Afb. 43. Potloodschets ontwerp B, een *scheepshuis* volgens de *zoals in Velsen 1* (tekening Military Legacy 2019).

Het *scheepshuis* is opgetrokken in staal en meet 20 x 6 m als grondoppervlak. De dragende palen (stalen buizen) zijn 3 m hoog. De nokhoogte van het dak is een meter hoger dan dit niveau. Er zijn twee opties voor het *scheepshuis*, namelijk een volledig open bouw (carport) of een volledig gesloten bouw. In het laatste geval worden wanden tussen de dragende palen geplaatst en deuren aan de kopse uiteinden.

Bij het niet plaatsen van een *scheepssilhouet* in het *scheepshuis* kunnen in het geval van de dichte variant de binnenwanden gebruikt worden voor het ophangen van informatiepanelen met tekst, afbeeldingen en QR code(s).

Ontwerp C - *Scheepshuis met scheepssilhouet*

Combinatie van de twee ontwerpen hierboven: schip silhouet in een scheepshuis. In twee varianten: een gesloten gebouw (hier zonder deuren op de kopse uiteinden afgebeeld) of een open 'carport'.

Afb. 44. Potloodschets ontwerp C, een *scheepshuis* zoals in *Velsen 1* met scheepssilhouet in twee varianten (tekening Military Legacy 2019).

Ontwerp D

Het grootst opgezette ontwerp is een combinatie van het hiervoor beschreven scheepshuis en een reconstructie van de wal, eventueel met toren of poort van één van de forten van Velsen. Als informatiebron daarvoor zijn de grondsporen uit Velsen 1 het meest geschikt.

In plaats van alleen staal wordt nu ook natuurlijk materiaal (grond en aarde) gebruikt. Voordeel is dat een deel van de Romeinse fortresten zichtbaar en invoelbaar ('beleefbaar') wordt gemaakt. Nadeel van dit ontwerp is dat nergens op exact dezelfde locatie als de aangetroffen sporen zo'n opbouw mogelijk is. Tevens zal het wallichaam druk uitoefenen op de ondergrond die ter hoogte van het Rijksbeschermd monument niet gewenst is. In de bodem aanwezige archeologische resten kunnen daardoor letterlijk uit elkaar geperst worden. Verder is de opbouw van een wal en eventuele opbouw een extra kostenpost, zowel in bouw als onderhoud.

Ook het ruimtebeslag dat een reconstructie van een wal met opgaand werk daarin zal dienen te nemen is, mijns inziens te groot voor de mogelijkheden in Velsen. Op de locatie ter hoogte van de Wijkertunnel zal een hoge opbouw op weerstand stuiten, niet alleen vanwege de nabijheid van de tunnel en de veiligheid van het verkeer, maar ook vanwege de naastgelegen zendmast.

Tenslotte is het opbouwen van een wal en toren niet uniek in Nederland (zie *Matilo* (Leiden-Roomburg) en *Archeon* (Alphen a/d Rijn)). Een scheepshuis is dat wel! Conclusie is dat ontwerp B een reële optie is binnen de ruimtelijke mogelijkheden in Velsen.

Ontwerp D - *Scheepshuis en reconstructie wal/poort/toren*

VERVALLEN

Communicatieve infrastructuur bij alle ontwerpen

Het is zaak dat folders en andere informatie zeker drie kanten uit gaan: natuurorganisaties in de buurt, culturele instellingen (Huis van Hilde) en toeristische instanties (VVV's, campings, hotels). Deze drie stromen moeten consequent en trouw aanvoer krijgen van folders, nieuwtjes en een link naar de website. Of -afhankelijk van wie dit centrum in eigendom gaat hebben- een hoofdstuk op een bestaande website.

Duidelijk moet zijn dat toegang (liefst) gratis is. Adres en route moeten helder en foutloos gecommuniceerd worden. Indien er sprake zal zijn van openingstijden geldt hier hetzelfde voor. Ook moet aandacht worden besteed aan welke voorzieningen er zijn (van parkeerplaats tot wc en wellicht een bescheiden kioskje voor koffie?). Tot slot moet ook gecommuniceerd worden wat je hier te weten komt. Het oogt misschien gek om de inhoud pas aan het eind te beschrijven, maar dit is helemaal volgens de piramide van Maslow. Als de basisbehoeften niet op orde zijn, gaan de bezoekers er niets opsteken of komen ze bij voorbaat niet langs!

Voor het onderwijs is het van belang om, indien deze nog niet bestaan, twee basislessen te maken voor een bezoek ter plaatse. De eerste moet bruikbaar zijn voor groep 5 t/m 8 (in twee niveaus: groep 5/6 en 7/8, en de tweede voor brugklassen van het voortgezet onderwijs. Dit houdt een inleidende les op school in (kan door de docent zelf worden gegeven m.b.v. digitaal te downloaden lesmateriaal), een uur op locatie en aansluitend optioneel een verwerkingsopdracht. Zorg dat deze optie niet alleen in de bovenstaande drie communicatieroutes zit, maar haak de lessen ook aan via de onderwijsplatforms in de regio. Deze zien scholen sneller dan losse vermeldingen op sites en in folders. Het Huis van Hilde dient zeker betrokken te worden. Mogelijkerwijs kan ook worden aangesloten op lessen daar, of minstens worden verwezen naar een mogelijke samenwerking.

In het Plan van Aanpak (Teeuwisse e.a. 2015) wordt uitgegaan van het maken van educatieve pakketten voor het hele project Zicht op het Oer-IJ. Dat is een uitstekend idee, maar dient meer concreet gemaakt te worden. Voor dit centrum over Romeins Velsen zou een eigen aanpak te prefereren zijn, aangezien het aansluiting zal gaan vinden in de cultuureducatieve uitstapjes voor scholen, en dus is het zinnig dichter tegen het Huis van Hilde aan te gaan zitten met de inhoud. De educatie dient vooral te worden uitgevoerd door mensen met een onderwijskundige achtergrond.

Een ander element dat in het hiervoor genoemde Plan van Aanpak opgenomen is, is dat er al heel wat lijnen bedacht zijn, maar dat er nog niet voldoende aandacht is voor wie dit allemaal moet gaan 'doen'. In de rij partners staan allerlei overheden, maar waar zijn de VVV's, campings en hotels die de bezoekers hierop gaan wijzen? Het succes van de bezoekcijfers hangt ook sterk af van de opzet van de externe communicatie. En dat moet al geregeld worden synchroon met de bouw.

Tenslotte is het goed om aan te haken bij bestaande wandel- en fietsroutes, en de initiatiefnemers daarvan op de hoogte te brengen van de nieuwbouw. Wellicht dienen er nieuwe paden te komen of aangepast te worden. Daar hoeft dus alleen naar verwezen te worden.

Conclusie

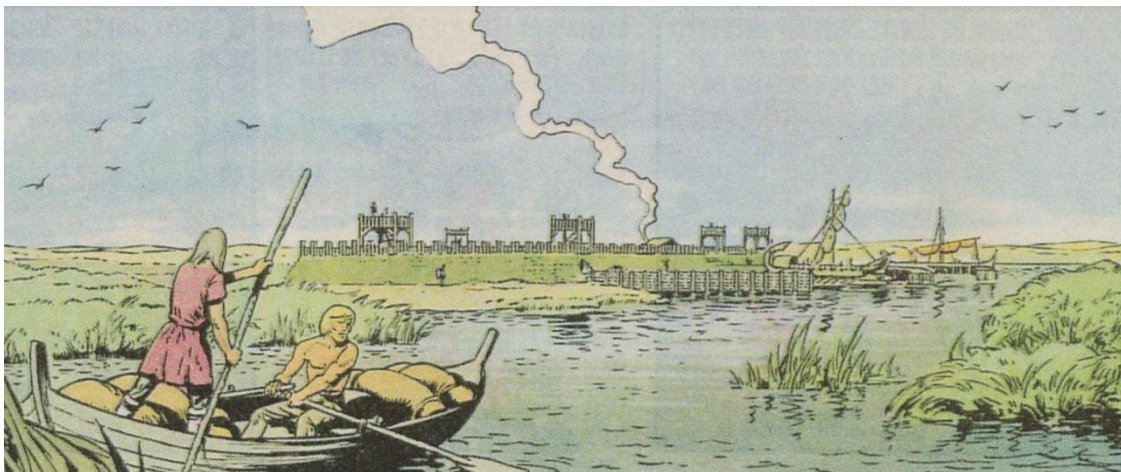
Voor een nieuw op te zetten informatievoorziening over het Romeinse verleden van Velsen zijn drie locaties onder de loep genomen. Hiervan komen er twee in aanmerking. Het terrein ter hoogte van de manege valt af vanwege het gebrek aan ruimte op de locatie zelf, moeilijkheden van benaderen en de nabijheid van een leidingenstraat. Deze locatie is echter de enige waar min of meer daadwerkelijk op de locatie van het fort van Velsen 1 iets opgezet zou kunnen worden.

De locatie aan de noordwestzijde van de tunnelbuis van de Wijkertunnel is eventueel wel geschikt qua ruimte een bereikbaarheid. Echter de nabijheid van de tunnel, en de bestemming verkeer op het gebied kan een belemmering betekenen. Deze locatie lag destijds in de geul van het Oer-IJ waarmee de meest toepasselijke informatiedrager het silhouet van het schip is. Een Romeins gebouw zou hier niet op zijn plaats zijn. Deze locatie ligt buiten de archeologisch waardevolle zone en kan daarmee een dieper fundering bevatten.

De locatie aan De Ven is zowel geschikt voor het plaatsen van een sloopsilhouet (ontwerp A) als de opbouw van een sloophuis (ontwerp B) als de combinatie van beide (ontwerp C). Deze locatie ligt nabij de zuidelijke oever van het Oer-IJ en de hierin gebouwde haven van Velsen 2. Aangezien deze locatie archeologisch (nog) grotendeels onbekend is, maakt de exacte locatie hier niet veel uit. De bestemming op dit gebied is natuur en recreatie. Een informatievoorziening is hiermee niet in strijd. Mogelijk is dit wel een belemmering voor de plannen voor meervoudige muziekfestivals in de komende jaren op deze plek. Deze zone is van hoog archeologisch belang en een Rijksbeschermd monument. Diep graafwerk vooruitlopend op de bouw is ongewenst. Het eerste ontwerp is daarom gebaseerd op een bouw op staal, met geen tot minimale penetratie in de bodem. Ophogen van de locatie, mits met druk verminderende materialen, is eveneens onwenselijk.

Indien gekozen wordt voor een sloophuis dan kan zowel een open variant (carport-type) of een gesloten gebouw worden gerealiseerd. Er zijn verschillen tussen beide in de kosten voor aanleg en onderhoud en inrichting.

Tenslotte kan in navolging van het voorbeeld uit Carnuntum ook geheel worden afgezien van een fysieke bouw van een informatievoorziening. Er zou ook kunnen worden volstaan met een gebiedsreconstructie waarin een app de informatie(over)drager is. Het is de vraag of de kosten van de ontwikkeling van een digitale omgeving en het onderhoud daarvan die van de kosten van een fysieke bouw niet overstijgen.

Afb. 45. Friezen varen met goederen over het Oer-IJ richting fort Flevum (tekening Bert Bus, uit de strip Malorix).

Bronnen

Literatuur

Boer, A. de, z.jr., *Velserpad, Wandel langs cultuurhistorische hoogtenpunten in Velsen*, IJmuiden.

Bosman, A.V.A.J., 1997, *Het culturele vondstmateriaal van de Vroeg-Romeinse versterking Velsen 1*, proefschrift UvA, Amsterdam.

Bosman, A.V.A.J., 2012, "... castello cui nomen Flevum", *Romeinen en Velsen*, Westerheem jg. 61, nr. 6, 357-369.

Bosman, A.V.A.J., 2016, *Rome aan de Noordzee, Burgers en barbaren te Velsen*, Leiden.

Bus, B., z.jr., *Malorix en de Romeinen*, Westzaan.

Lendering, J. & A.V.A.J. Bosman, 2010, *De rand van het Rijk, De Romeinen en de Lage Landen*, Amsterdam.

Morel, J.-M.A.W., 1988, *De Vroeg-Romeinse versterking te Velsen 1, Fort en haven*, proefschrift UvA, Amsterdam.

Teeuwisse, J., R. de Visser, K.J. Wardenaar & F. van Wulfften Palthe, 2015, *Zicht op het Oer-IJ, Plan van Aanpak, Geopark Oer-IJ in oprichting*, Castricum.

Internet

https://apx.lvr.de/de/roemische_stadt/roemische_stadt.html

<https://collectie.huisvanhilde.nl>

https://houtzaagmolen.suam.nl/sites/default/files/plan_van_aanpak_oer-ij_definitieve_versie.pdf

<https://huisvanhilde.nl/>

<https://mainzerbeobachter.com/2019/03/07/aardenburg/>

<https://standbeelden.vanderkrogt.net/object.php?record=ZE12ag>

https://wiki.ovinnederland.nl/wiki/Lijn_382_Amsterdam_Station_Sloterdijk_-_IJmuiden_IJmuiden_aan_Zee

<https://www.carnuntum.at/en/visitor-information/carnuntum-app>

http://www.bureaucommunique.nl/?page_id=740

<https://www.domunder.nl/nl>

<https://www.eifel.info/nl/a-vulkanpark-infozentrum>

<https://www.landschapnoordholland.nl/files/2018-08/Fietsroute%20door%20IJmond.pdf>

<https://www.oer-ij.eu>

<https://www.spaarnwoude.nl/zorgvrij/over-zorgvrij>

<http://www.rijksmonumenten.nl/monument/515772/terrein-waar-in-de-resten-van-een-fort-met-haven-uit-de-romeinse-tijd/velsen-zuid/>

<https://www.rmo.nl/uw-bezoek/>

<https://www.thermenmuseum.nl/>

<https://www.velsen.nl/actueel/bestemmingsplannen/paraplubestemmingsplan-spaarnwoude-evenementen>

https://www.vpro.nl/programmas/ovt/speel~RBX_VPRO_13091990~het-spoor-terug-de-friezen-in-opstand~.html
<https://www.vvijmuidenaanzee.nl/>

Afb. 46. Reconstructie van een Romeinse patrouille nabij Flevum, onder het motto van stug doorgaan, dan zak je niet in de blubber weg!
(foto Huis van Hilde).